

Analyzing the Position of Mediation in Dispute Resolution Councils with a Sociological Approach; (from Perspective of the Members of the Branches of the Tehran Councils)

- Hamid Naderi*** | Researcher of Department of Interdisciplinary Studies, Institute of Strategic Studies, Judiciary Research Institute, Tehran, Iran.
- Mohammad Matin Parsa** | Ph.D. in Criminal Law and Criminology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
- Mohammad Pourmazar** | Master in Criminal Law and Criminology, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Abstract

Criminal mediation is considered as an alternative method for social reconciliation, which is held with the presence of the parties of a criminal dispute and the role of a third person called the mediator. Criminal mediation, which is also known by titles such as reconciliation, is the personal mediation of a third party between two parties of a criminal case and providing a basis for dialogue and agreement in order to return the situation to normal, which of course is possible with other programs such as conferencing, circles, restitution of the victim's situation, community services, victim impact statements and community restorative boards have similarities. The dispute resolution councils, as a judicial references, which mainly steps towards reconciliation between the parties to the proceedings, despite the diversity in the implementation of dispute resolution programs, the characteristics of most of these programs are the active participation of litigants and local communities, dialogue-oriented, efforts to reach a solution to compensate the victims and the offender's responsibility. Therefore, criminal mediation programs can be a good opportunity to expand and strengthen community-oriented in the judicial system. The root of adopting a community-oriented approach to criminal issues and recognizing people's participation in solving

* Corresponding Author: hnaderi58@gmail.com

How to Cite: Naderi, H., Matin Parsa, M., & Pourmazar, M. (2023). Analyzing the Position of Mediation in Dispute Resolution Councils with a Sociological Approach; (from Perspective of the Members of the Branches of the Tehran Councils). *Journal of Criminal Law Research*, 12(45), 153-192. doi: 10.22054/jclr.2024.75156.2608.

criminal disputes can be found in "public sociology" studies in general and "restorative justice" teachings in particular.

From the substantive point of view, since crime is considered a social phenomenon and behavior against the norms of society, and the offender and the victim are members of the society, so the process of pursuing the case and responding to the offender should also be in accordance with this social context. Categories related to criminal law, such as criminalization and separation of crimes from social deviations, ordering of response methods, prevention of crime, determination of responding references, evaluation of its performance and historical developments, are not separate from the community of the place of implementation or its specific social context, and this fact can be seen in the link between the law and the social. By giving identity to the offenders, preventing them from being labeled and providing an environment of acceptable shame, criminal mediation can lead to the correction and return of the offenders to the society as quickly and better as possible and their alignment with the norms.

The social approach of the judicial system is one of the meeting points of the social with the law, and it is a view of the process based on which the judicial system, especially the criminal justice system, along with the people consisting of natural persons and non-governmental organization, assume social responsibility towards the general issues related to the judiciary. This approach is based on returning to society and taking advantage of social capacities and creating a basis for the consolidation of social capital. Depending on the topics and stages, this partnership can have many manifestations, including legislation, monitoring the implementation of laws, crime prevention, crime detection and prosecution and investigation, settlement of lawsuits, determination of punishment and its implementation. If mediation in criminal matters is done independently and away from the jurisdiction of the judicial system, it can be a suitable context for realizing and strengthening the social approach of the judicial system. The main goal of the research is to analyze the criminal mediation in the dispute resolution councils of Tehran.

The current research was conducted using qualitative method in the form of thematic analysis. In order to collect data, an unstructured interview tool was used. The statistical population of the current research included managers and members of Tehran Dispute Resolution Council's branches and branches located in courts which was carried out by non-probability and purposeful sampling; and the samples were selected in a targeted manner at the level of the complexes of the Tehran Dispute Resolution Council until reaching theoretical saturation in the number of 11 people. Maxqda, the qualitative data analysis software, was used to encode and analyze the data. The interview protocol is set according to the main axes of the empirical background and by

|155| Analyzing the Position of Mediation in...; Naderi et al.

conducting a review of the body of knowledge related to the subject, and the operational method of the research is the content and thematic analysis. Thematic analysis is one of the methods of analyzing textual data, one of its characteristics is the use of categories adapted from theoretical models and applied to the data.

The data collected in the form of the main themes "relationships of the dispute resolution council with the judicial system and social contexts", "The nature and purpose of the dispute resolution council", "The quality of the implementation of conciliation and dispute resolution programs" and "The challenges of the dispute resolution council in the path of decriminalization and social reconciliation" formulated and affirming the necessity of councils' activity as an institution independent of the judicial system and arising from the society; Because in this lack of independence, the judicial approach has prevailed over the councils, considering this institution as a helping arm and a legal aid institution. The predominance of such an approach, along with the addition of judicial jurisdiction and the issuing of judgments, has caused the mediators active in the councils to move away from the role of facilitators and find an approach similar to that of the judges. The consequence of this judicialization is manifested in not taking advantage of the capacity of the local community, lack of attention to the needs of litigants, and lack of root-finding and problem-solving approach. Therefore, at present, the councils have moved away from their primary goals and their performance is very different from criminal mediation in a special sense.

Keywords: People-oriented Approach, Theme Analysis, Diversion, Collaborative Criminal Policy, Restorative Justice.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف با رویکرد جامعه‌شناختی؛ (از منظر اعضای شعب شوراهای تهران)

پژوهشگر گروه مطالعات بین‌رشته‌ای، پژوهشکده مطالعات راهبردی، پژوهشگاه قوه قضائیه، تهران، ایران.

حمید نادری * ID

دانش‌آموخته‌ی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

محمد متین‌پارسا ID

دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

محمد پورمازار ID

چکیده

میانجی‌گری کیفری به مثابه‌ی روشی جایگزین در جهت مصالحه‌ی اجتماعی محسوب می‌شود که با حضور طرف‌های یک اختلاف کیفری و نقش‌آفرینی شخصی ثالث به نام میانجی‌گر برگزار می‌شود. نوشتار حاضر تلاش دارد تا با رویکردی جامعه‌شناختی به واکاوی میانجی‌گری کیفری در شوراهای حل اختلاف تهران بپردازد. روش پژوهش مورد استفاده کیفی به شیوه‌ی تحلیل مضمون (تماتیک) با ابزار مصاحبه‌ساختارنیافته بوده که نمونه‌ها به شیوه‌ی هدفمند در سطح مجتمع‌های شورای حل اختلاف شهر تهران تا دست‌یابی به اشباع نظری به تعداد یازده نفر گزینش شده‌اند. داده‌های گردآوری‌شده در قالب مضامین اصلی «ارتباطات شورای حل اختلاف با نظام قضایی و بسترهای اجتماعی»، «ماهیت و هدف شورای حل اختلاف»، «کیفیت اجرای برنامه‌های سازشگری و حل اختلاف» و «چالش‌های شورای حل اختلاف در مسیر قضازدایی و مصالحه‌ی اجتماعی» صورت‌بندی شده و مؤید ضرورت فعالیت شوراهای بعنوان نهادی مستقل از نظام قضایی و برخاسته از جامعه هستند؛ زیرا در حال این عدم استقلال، سبب غلبه‌ی رویکرد قضایی بر شوراهای، تلقی این نهاد بعنوان بازوی کمک‌کننده و نهاد معاضدت حقوقی شده است. غلبه‌ی چنین رویکردی سبب شده سازگشگران فعال در شوراهای از نقش تسهیل‌گری دور شده و رویکردی مشابه با قضات دادگستری پیدا کرده‌اند. پیامد این قضایی شدن در بهره‌نگرفتن از ظرفیت جامعه‌ی محلی، کم‌توجهی به نیازهای اصحاب دعوا و عدم ریشه‌یابی و رویکرد حل مسئله، بروز می‌کند. بدین ترتیب، در حال حاضر شوراهای از اهداف اولیه‌ی خود فاصله گرفته و عملکرد آن‌ها از میانجی‌گری کیفری به معنای اخص تفاوت بسیاری دارد.

واژگان کلیدی: رویکرد مردم‌مدار، قضازدایی، تحلیل مضمون، سیاست جنایی مشارکتی، عدالت ترمیمی.

مقدمه

میانجی‌گری کیفری که با عناوینی نظیر صلح و سازش نیز شناخته می‌شود، عبارت است از وساطت شخصی ثالث میان دو طرف یک دعوی کیفری و فراهم آوردن زمینه‌ی گفت‌وگو و توافق به منظور بازگرداندن شرایط به حالت عادی که البته ممکن است با برنامه‌های دیگری نظیر نشست، حلقه‌ها، بازسازی وضعیت بزه‌دیده، خدمات اجتماعی، اظهارات بزه‌دیده درباره‌ی آثار جرم و هیئت‌های ترمیمی جامعی^۷ تشابهاتی داشته باشد.

میانجی‌گری کیفری به مثابه‌ی انحراف از فرایند کیفری تلقی می‌شود (نجفی ابرندآبادی و همکاران، ۱۳۹۷ الف: ۱۹۲) که تغییر جریان طبیعی پیگیری پرونده در مسیر رسمی دادرسی را شامل می‌شود. یکی از سنخ‌های میانجی‌گری کیفری به حوزه‌ی اجتماعی مرتبط است؛ میانجی‌گری کیفری جامعی نوعی از میانجی‌گری است که به ابتکار جامعه‌ی محلی و با الهام از الگوهای معمول در فرهنگ جامعه و بدون دخالت و نظارت مراجع قضایی صورت می‌گیرد (عباسی، ۱۳۸۲: ۱۱۲).

از دیدگاه ماهوی، از آنجا که جرم یک پدیده‌ی اجتماعی و رفتاری خلاف هنجارهای جامعه محسوب شده و بزه‌کار و بزه‌دیده نیز از اعضای جامعه هستند، لذا روند پیگیری دعوا و پاسخ به بزه‌کار نیز باید در تناسب با این بستر اجتماعی باشد. مقوله‌های مربوط به حقوق کیفری مانند جرم‌انگاری و تفکیک جرایم از انحرافات اجتماعی، سامان‌دهی شیوه‌های واکنش، پیشگیری از جرم، تعیین مراجع پاسخ‌دهنده، ارزیابی عملکرد و تحولات تاریخی

۱. در هیچ‌یک از مواد قانون شوراهای حل اختلاف جدید (مصوب ۱۴۰۲) نیز همانند قانون پیشین، اصطلاح «میانجی‌گری کیفری» که اصطلاح شناخته‌شده‌تری در ادبیات حقوق کیفری است ذکر نشده و به جای آن از عبارت «صلح و سازش» استفاده شده است. بعنوان نمونه در ماده‌ی ۱۳ قانون مذکور (مصوب ۱۴۰۲) مقرر شده است: «شورهاها در موارد زیر حسب مورد با درخواست خواهان یا مدعی خصوصی یا شاکی برای صلح و سازش اقدام می‌نمایند».

2. Conferencing.
3. Circles.
4. Restitution.
5. Community Services.
6. Victim Impact Statements.
7. Community Restorative Boards.

آن، منفک از جامعه‌ی محل اجرا یا بستر خاص اجتماعی خود نیست و این واقعیت را می‌توان در پیوند امر حقوقی با امر اجتماعی دانست (نادری، ۱۴۰۰: ۷۶).

در اندیشه‌پردازی‌های جامعه‌شناختی و بویژه در مطالعات جامعه‌شناسی مردم‌مدار،^۱ توجه به عموم مردم، گفت‌وگوی مداوم درباره‌ی ارزش‌های بنیادین مورد قبول آن‌ها و بهره‌گیری از عقلانیت ارزشی به جای عقلانیت ابزاری مورد تأکید قرار گرفته است. برنامه‌های ترمیمی نظیر میانجی‌گری کیفری نیز به این دلیل که در پی احیا و تقویت سازکارهای غیررسمی به منظور حلّ منازعات کیفری است، بر مبانی و دلایل جامعه‌مدار تکیه می‌زند و از این‌رو کلیدواژه‌هایی چون جامعه، جامعه‌ی محلی، مسئولیت اجتماعی، هم‌بستگی اجتماعی و پیشگیری جامعه‌ی از جرم، از مهم‌ترین مسائلی هستند که به مناسبت، در نوشته‌های عدالت ترمیمی مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت اینکه مشارکت مردم در سامان‌دهی پاسخ به پدیده‌ی مجرمانه، در قامت سیاست جنایی مشارکتی مورد تأکید قرار گرفته است.

میانجی‌گری کیفری می‌تواند با هویت‌بخشی به بزهکاران، پیشگیری از برچسب‌زنی به ایشان و فراهم آوردن زمینه‌ی شرم‌ساری بازپذیرانه،^۲ موجبات اصلاح و بازگشت هرچه سریع‌تر و بهتر بزهکاران به جامعه و هم‌نوا شدن آن‌ها با هنجارها را فراهم آورد و همچنین با به‌رسمیت شناختن بزه‌دیده و توجه به خسارات وی، می‌تواند به ترمیم نظم برهم‌خورده کمک نماید. از طرفی، مشارکت مردم در اموری که تا پیش از این در انحصار نظام قضایی محسوب می‌شده است، می‌تواند زمینه‌ساز تحکیم سرمایه‌ی اجتماعی و ارتقای قدرت تنظیم‌گری متن جامعه در خصوص موضوعات قضایی باشد (نادری، ۱۴۰۰: ۸۱)؛ به‌طوری‌که دستگاه رسمی عدالت کیفری با اعطای سهمی در اداره‌ی بزهکاری به شهروندان و محرم

1. Public Sociology.

جامعه‌شناسی مردم‌مدار را می‌توان با خصیصه‌هایی مانند گفت‌وگو محوری، عدم دفاع از هنجار ارزشی به‌خصوص، عدم استفاده‌ی ابزاری و سفارشی، محدود نکردن جامعه‌شناسی به داخل دانشگاه و افزایش ارتباط جامعه‌شناسان با گروه‌های مردمی و محلی دانست؛ هرچند که بوراوی اذعان می‌دارد عامدانه کیفیت این ارتباط را تعیین نکرده و به تشخیص مخاطبین و طرفین گفت‌وگو واگذار کرده است. (شاه‌رکنی، ۱۳۸۷: ۸۶-۸۷).

2. Reintegrative Shaming.

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۵۹ |

دانستن آن‌ها در حل و فصل اختلافات می‌تواند زمینه‌ساز افزایش اعتماد و احترام باشد (عباسی، ۱۳۸۲: ۱۰۹).

دلیل انتخاب شوراهای حل اختلاف بعنوان موضوع پژوهش، ماهیت و کارکرد خاص این نهاد است که طی صلاحیت موضوع مواد ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶ و ۲۰ قانون شوراهای حل اختلاف (مصوب ۱۴۰۲)، آن را شبیه به یک نهاد میانجی‌گری کرده است. در یک تقسیم‌بندی به موجب قانون پیشین (قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۳۹۴)، شوراهای حل اختلاف دارای سه صلاحیت کلی بودند؛ یکی صلاحیت صدور رأی مطابق ماده‌ی ۹ قانون شوراهای حل اختلاف، دوم میانجی‌گری غیرارجاعی مطابق ماده‌ی ۸ قانون شوراهای حل اختلاف و سوم میانجی‌گری ارجاعی مطابق ماده‌ی ۱۱ قانون شوراهای حل اختلاف که مقام قضایی پس از جلب رضایت طرفین موضوع را به شورای حل اختلاف جهت میانجی‌گری ارجاع می‌داد.

آمار عملکرد شوراهای حل اختلاف که در پایگاه اینترنتی مرکز توسعه‌ی حل اختلاف^۲ منتشر شده است و میانگین تعداد پرونده‌های وارد شده به شوراها از سال ۱۳۹۷ تا پایان آذر ۱۳۹۹ به تفکیک این سه ماده، نشان می‌دهد که حدود ۷۵ درصد از پرونده‌های وارد شده، مربوط به رسیدگی و صدور رأی موضوع ماده‌ی ۹ قانون بوده است و میانجی‌گری غیرارجاعی موضوع ماده‌ی ۸ (ماده‌ی ۱۳ مصوب ۱۴۰۲) و میانجی‌گری ارجاعی موضوع ماده‌ی ۱۱ (ماده‌ی ۱۵ مصوب ۱۴۰۲)، به ترتیب حجم کمتری از فعالیت شوراها را تشکیل داده است. همچنین آمار مربوط به سازش در شوراهای حل اختلاف از سال ۱۳۸۸ تا پایان

۱. در حال و به موجب قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲، ماده‌ی ۱۲ با مجوز تبصره‌ی ۲ آن، جایگزین ماده‌ی ۹ قانون سابق، ماده‌ی ۱۳، جایگزین ماده‌ی ۸ قانون سابق و ماده‌ی ۱۵ جایگزین ماده‌ی ۱۱ قانون سابق شده اند، با این تفاوت که موارد مقرر در ماده‌ی ۱۲ (ماده‌ی ۹ قانون سال ۱۳۹۴)، از صلاحیت ابتدایی شورای حل اختلاف خارج شده و در صلاحیت خاص دادگاه صلح قرار گرفته است و این موارد تنها در صورت رضایت طرفین، توسط دادگاه صلح به شورای حل اختلاف یا میانجی‌گری ارجاع داده می‌شود. همچنین شورا صرفاً در امر صلح و سازش مطابق احکام این قانون اقدام می‌کند (ماده‌ی ۱۴).

2. <http://shoradad.eadl.ir>.

آذر ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که میزان صلح و سازش در شوراهای حل اختلاف، همواره از نصف (۵۰ درصد) کمتر بوده است که شایسته‌ی تحلیل و آسیب‌شناسی است.

جدول ۱: آمار سازش در شوراهای حل اختلاف کشور از سال ۱۳۸۸ تا پایان آذر ۱۳۹۹

سال	پرونده‌های منجر به صلح و سازش	پرونده‌های قابل صلح و سازش	نسبت صلح به قابل صلح
۱۳۸۸	۱,۰۳۸,۹۶۹	۳,۰۶۶,۵۴۷	٪ ۳۳,۸
۱۳۸۹	۸۹۸,۹۸۵	۲,۹۱۸,۵۲۷	٪ ۳۱
۱۳۹۰	۸۱۲,۵۷۰	۲,۳۰۹,۲۱۸	٪ ۳۵
۱۳۹۱	۸۲۵,۳۱۸	۲,۴۷۱,۲۵۸	٪ ۳۳,۴
۱۳۹۲	۷۴۸,۷۱۸	۲,۲۸۷,۵۶۷	٪ ۳۲,۷
۱۳۹۳	۷۱۱,۷۶۸	۱,۶۹۷,۲۸۰	٪ ۴۱,۹
۱۳۹۴	۶۹۳,۸۳۸	۱,۹۵۰,۹۹۵	٪ ۳۵,۶
۱۳۹۵	۶۹۱,۴۷۵	۲,۱۳۳,۲۳۶	٪ ۳۲,۴
۱۳۹۶	۷۰۷,۰۴۰	۲,۲۷۳,۷۸۱	٪ ۳۱,۱
۱۳۹۷	۷۱۹,۲۳۶	۲,۴۶۲,۲۸۹	٪ ۲۹,۲
۱۳۹۸	۷۴۶,۹۴۰	۲,۳۹۰,۴۶۲	٪ ۳۱,۲
۹ ماه اول ۱۳۹۹	۶۵۶,۹۱۰	۲,۰۶۹,۶۱۶	٪ ۳۱,۸

علاوه بر این، تعدادی از بخشنامه‌های رؤسای قوه قضائیه و آخرین اراده‌ی قانون‌گذار در تصویب قانون جدید شوراهای حل اختلاف (مصوب ۱۴۰۲/۰۶/۲۲)، گواهی بر وجود آسیب در این حوزه و لزوم شناسایی و رفع آن‌ها است. برای مثال بخشنامه‌ی شماره‌ی ۱۰۰/۶۳۹۴۰/۹۰۰۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۲۸ ریاست قوه قضائیه در ماده‌ی ۴ بیان داشته است: «در اجرای ماده‌ی ۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری، مقامات قضایی حداکثر اهتمام و توجه را برای بهره‌مندی از ظرفیت شورا در امر میانجی‌گری داشته باشند». در نظر گرفتن این نکته که با گذشت چهار سال از لازم‌الاجرا شدن قانون آیین دادرسی کیفری، چنین بخش‌نامه‌ای صادر شده و بر لزوم توجه به میانجی‌گری کیفری تأکید می‌کند، نشان‌دهنده‌ی کاستی‌هایی

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حلّ اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۶۱ |

در این زمینه بوده است. علاوه بر این «فعال‌سازی حداکثری ظرفیت‌های مردمی» که در مقدمه‌ی سند تحول قضایی مصوب ۱۳۹۹/۰۹/۳۰ و «ارتقاء جایگاه نظام میانجی‌گری کیفی» که در متن این سند بدان تأکید شده و نیز روزآمدسازی سند تحول قضایی و اجرای آن با تأکید بر «استفاده از ظرفیت‌های مردمی و توسعه‌ی روش‌های مشارکتی و غیرقضایی در حل و فصل دعاوی»^۱ که در سیاست‌های کلی ابلاغی از سوی رهبری بدان اشاره شد، حاکی از وجود برخی کاستی‌ها در این حوزه است.

نکته‌ی دیگر آن است که در حال حاضر شوراهای حلّ اختلاف بعنوان نهادی مبادرت به صلح و سازش می‌کنند که از بودجه‌ی عمومی کشور بهره‌مند هستند و لذا تلاش برای آسیب‌شناسی شوراها و ارتقاء کیفیت عملکرد آن‌ها، از جمله این فایده را خواهد داشت که می‌تواند منابع اختصاص یافته به این نهاد را به مسیرهای نافع‌تری هدایت نماید. با این توضیحات، پژوهش حاضر در صدد است تا به واکاوی میانجی‌گری کیفی در شوراهای حلّ اختلاف تهران بپردازد تا بدین وسیله، بسترها و زمینه‌ها، چالش‌ها و مشکلات ارتقای سازشگری، راهبردهای مواجهه و پدیده‌ی مرکزی ماهیت و هدف شورای حلّ اختلاف در جهت تقویت مصالحه‌ی اجتماعی مورد مطالعه اکتشافی قرار گیرد.

۱. پیشینه و ادبیات پژوهش

با توجه به پیشینه‌ی شوراهای حلّ اختلاف در نظام حقوقی ایران، آثار متعددی در این ارتباط نگاشته شده است که به چند مورد با محوریت آثاری که در آن‌ها نقش شوراهای حلّ اختلاف در اجرای برنامه‌های میانجی‌گری کیفی مورد ارزیابی قرار گرفته است، اشاره می‌شود.

فرهادی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ی «قضازدایی از طریق مراجع شبه قضایی (شورای حلّ اختلاف)» با روشی تحلیلی نظری، راهکارهای ارتقاء میانجی‌گری کیفی در شوراهای حلّ اختلاف را مورد توجه قرار داده و چنین نتیجه گرفته اند که برای تحقق قضازدایی واقعی

۱. ماده‌ی ۲۶ سیاست‌های کلی برنامه پنج‌ساله‌ی هفتم با اولویت پیشرفت اقتصادی توأم با عدالت، ابلاغی توسط مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۴۰۲/۰۶/۲۱.

از طریق شوراهای حل اختلاف ضروری است رویکرد اعضای شعب از رسیدگی و صدور احکام فاقد اتقان، به فصل خصومت و سازش تغییر یابد. همچنین از ریش سفیدانی استفاده شود که توانایی چانه‌زنی و تأثیرگذاری دارند و به‌علاوه آموزش‌های حرفه‌ای مستمر برگزار شود و از ظرفیت‌های مردمی خارج از شورا نیز استفاده شود.

جمادی و همکاران (۱۳۹۹) در اثری دیگر با عنوان «میانجی‌گری در دادرسی‌های کیفری در نظام حقوقی ایران؛ رهیافت تطبیقی با حقوق کانادا»، از رهگذر بررسی اصول میانجی‌گری کیفری، بیان داشته‌اند که میانجی‌گری نمودی از سیاست جنایی مشارکتی است که با دخالت سازمان‌های مردم‌نهاد و اجتماعی تبلور می‌یابد. اصل رضایت‌مندی طرفین در ورود به این چرخه، محرمانگی و بی‌طرفی باعث ارتقاء این نهاد می‌شود. با این حال در حقوق کیفری ایران دید سنتی نسبت به نظام عدالت کیفری، ابهام در متون قانونی، محدودیت جرایم قابل ارجاع و محدود بودن استفاده از این شیوه تنها در مرحله تعقیب و رسیدگی، از جمله چالش‌ها است.

نخستین بازل (۱۳۹۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود (جایگاه میانجی‌گری کیفری در شوراهای حل اختلاف با نگاه تطبیقی به حقوق فرانسه)، یافته‌های خود را با تمرکز بر اصلاح ساختار و صلاحیت شوراهای حل اختلاف و راهکارهای ارتقاء میانجی‌گری کیفری در شوراهای حل اختلاف بدین ترتیب تبیین کرده است که شوراهای حل اختلاف از هدف اولیه خود مبنی بر سازش‌گری بازمانده‌اند و روی به رسیدگی‌های قضایی آورده‌اند و در این شرایط سیاست جنایی مشارکتی و دیدگاه‌های عدالت ترمیمی مجالی برای پیاده‌سازی پیدا نمی‌کنند. در نتیجه به‌منظور ارتقا سطح میانجی‌گری کیفری، چند پیشنهاد ارائه می‌شود: سرعت بخشیدن در صدور مجوز برای نهادهای میانجی‌گری، به‌کارگیری افراد متخصص از رشته‌هایی مانند روان‌شناسی، حذف صلاحیت صدور رأی از شوراهای حل اختلاف و تخصیص بودجه‌ی کافی به شوراهای و یا خصوصی‌سازی آن.

غلامی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ی خود با عنوان «قلمروی میانجی‌گری کیفری در انواع جرایم در حقوق موضوعه‌ی ایران» با محوریت نگاه پارادایمی به عدالت ترمیمی و گذار از عدالت کیفری کلاسیک، چنین نتیجه گرفته‌اند که قانون‌گذار هنوز اعتقادی به

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حلّ اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۶۳ |

برنامه‌های عدالت ترمیمی ندارد و نتوانسته است از مکاتب کیفرگرا عبور نماید. ضروری است قلمروی جرایم مشمول میانجی‌گری کیفری در ایران افزایش یابد.

مرادیان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود (جلوه‌های عدالت ترمیمی در شورای حلّ اختلاف سیاست جنایی ایران) اصول میانجی‌گری کیفری را از منظر بزه‌دیده‌مداری و بزهکارمداری آن بررسی کرده‌اند. نتیجه‌ی این پژوهش هم‌راستا با مقاله‌ی فوق بیان می‌دارد که برنامه‌های عدالت ترمیمی می‌توانند موجب اصلاح و بازگرداندن بزهکار به جامعه، افزایش مسئولیت‌پذیری و جبران خسارات بزه‌دیده بدون نیاز به ورود به فرایند طولانی دادرسی و افزایش هم‌بستگی اجتماعی شوند. با توجه به اصول عدالت ترمیمی و روش‌های اجرا، در شرایط فعلی نمی‌توان ماهیتی کاملاً ترمیمی را برای شوراهای حلّ اختلاف در نظر گرفت و ضروری است محورهایی چون مواجهه‌ی حضوری، غیرعلنی بودن، ابراز حقیقت در محیطی آرام و افزایش دامنه‌ی جرایم قابل ارجاع به شوراها مورد توجه قرار گیرد.

در نهایت پژوهشی که توسط کامکار (۱۳۹۴) با عنوان «عملکرد شورای حلّ اختلاف منطقه‌ی یک استان تهران در امور حقوقی با نگاه میدانی» انجام گرفته است، نزدیک‌ترین اثر به نگاشته‌ی حاضر است. پژوهشگر در این پایان‌نامه با استفاده از روش کمی مصاحبه‌ی ساخت‌یافته در کنار روش کیفی تحلیلی-توصیفی به دو محور اصلاح ساختار و صلاحیت شوراهای حلّ اختلاف و همچنین عملکرد شوراهای حلّ اختلاف در امور سازشی پرداخته است. نتایج این اثر بیان‌گر آن است که عملکرد شوراهای حلّ اختلاف منطقه‌ی یک تهران از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴ نشان‌دهنده‌ی افزایش پرونده‌های ورودی به شوراهای حلّ اختلاف و کاهش میزان صلح و سازش و داوری است. اکثر مراجعه‌کنندگان از نحوه‌ی صلح و سازش رضایت نداشتند و اکثر کارکنان نیز از افزایش صلاحیت شوراها در امور قضایی و پایین بودن سطح رفاه ابراز نارضایتی کردند.

پژوهش‌های معرفی‌شده هرکدام متناسب با موضوع و مسئله‌ی خود، جنبه‌هایی از میانجی‌گری کیفری را مورد بررسی قرار داده‌اند. پژوهش‌های فوق عمدتاً در بخش ادبیات نظری به مبانی میانجی‌گری کیفری، آموزه‌های عدالت ترمیمی و فواید آن برای بزه‌دیدگان

و بزهدکاران از منظر جبران خسارات ناشی از جرم و پیشگیری از الصاق برچسب مجرمانه پرداخته اند و ورود اثرگذار به موضوع اجتماعی و صلح مدار نداشته اند.

از این منظر پژوهش حاضر دارای دو وجه تمایز اساسی با آثار پیش گفته است: نخست، روش تحقیق و دوم، موضوع محوری پژوهش. در حالی که عمده‌ی آثار شکل گرفته در این حوزه مبتنی بر تحلیل‌های نظری هستند، این مقاله یافته‌های خود با مراجعه به گروهی از کنشگران اصلی شوراهای حل اختلاف، یعنی مدیران و اعضای شعب شوراهای حل اختلاف و مصاحبه‌های عمیق، استوار کرده است.

به‌علاوه در این مقاله با پذیرش یافته‌های آثار پیشین در مورد مبانی و آثار مثبت احتمالی شوراهای حل اختلاف (در صورت فراهم بودن بسترها)، بر عملکرد این نهاد در راستای ایجاد صلح و سازش میان طرفین و به عبارتی جایگاه میانجی‌گری در شوراها تمرکز می‌شود.

۲. روش‌شناسی

پژوهش حاضر به روش کیفی و به شیوه‌ی تحلیل مضمون انجام گرفته است؛ تحلیل مضمون تحلیل مبتنی بر استقرای تحلیلی است که از طریق طبقه‌بندی داده‌ها و الگویابی درون‌داده‌ای و برون‌داده‌ای به یک سنخ‌شناسی تحلیل دست می‌یابد (محمدپور، ۱۳۸۹: ۵۵). شیوه‌ای از تحلیل داده‌های متنی که داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۲-۱۵۳)، فرآیندی که با استفاده از الگوهای نظری اقتباس شده و سپس روی داده‌ها اعمال می‌شوند. شیوه‌ی اجرایی کار مشتمل بر داده‌های مصاحبه، تحلیل چگونگی داده‌های مصاحبه، توصیف صوری، استخراج مضامین مصاحبه و سرانجام پیوند مضامین با نظریه‌ها در قالب مقولات استخراجی انجام می‌گیرد (فلیک، ۱۳۸۸: ۳۴۷).

دلیل استفاده از تحلیل مضمون، شناسایی ایده‌های اولیه و عمیق در خصوص بسط الگوی نظری در ارتباط با میانجی‌گری کیفری با رویکرد اجتماعی خاصه برای پژوهش‌های آتی مطابق با یافته‌های کیفی است. هدف از انجام مصاحبه عمیق ساختارنیافته نیز فهم بهتر موضوع از دیدگاه مطلعین با تأکید بر چالش‌های عمده‌ی شوراهای حل

اختلاف و دستیابی به زوایای جدیدی از مسئله بود.

روش انتخاب مصاحبه‌شوندگان در این پژوهش، به صورت هدفمند از طریق نمونه‌گیری غیراحتمالی بوده است. در رابطه با حجم نمونه، گردآوری داده‌ها تا زمان رسیدن به حدّ اشباع ادامه یافت. منظور از اشباع نظری، نقطه‌ای در تحقیقات کیفی است که نشان‌دهنده‌ی کفایت داده‌های جمع‌آوری شده جهت تحلیل و ارائه گزارش نهایی است. یکی از معیارهای اصلی برای کشف این نقطه، تکرار داده‌های قبلی است؛ بدین معنی که پژوهشگر با داده‌هایی مواجه می‌شود که تکراری بوده و مرتب تکرار می‌شوند. به صورت کلی در مصاحبه‌های کیفی، قطع نظر از امکانات و منابع مورد نیاز تحقیق، شامل هزینه، زمان و تیم اجرایی، عامل تعیین‌کننده‌ی تعداد نمونه‌ها، اصل اشباع نظری است (ذکایی، ۱۳۸۱: ۶۴).

نمونه‌ی پژوهش شامل مدیران و اعضای شعب مجتمع‌های شورای حلّ اختلاف تهران و شعب مستقر در دادسراها بود که دارای سوابق اجرایی، دانشی، تجربی و فعالیت سازمانی بودند که ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در جدول (۲) آمده است.

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش

ردیف	کد مشارکت‌کنندگان	جنسیت	سن	تحصیلات
۱	مطلع کلیدی ۱	مرد	۴۹	دکتری حقوق خصوصی
۲	مطلع کلیدی ۲	مرد	۴۰	کارشناسی حقوق
۳	مطلع کلیدی ۳	مرد	۴۰	کارشناسی حقوق
۴	مطلع کلیدی ۴	مرد	۷۰	کارشناسی ارشد حقوق خصوصی
۵	مطلع کلیدی ۵	زن	۴۸	کارشناسی فقه و حقوق
۶	مطلع کلیدی ۶	زن	۲۶	کارشناسی ارشد حقوق خانواده
۷	مطلع کلیدی ۷	زن	۴۸	کارشناسی حقوق
۸	مطلع کلیدی ۸	مرد	۵۱	کارشناسی حقوق
۹	مطلع کلیدی ۹	مرد	۵۷	کارشناسی حقوق

کارشناسی حقوق	۳۰	مرد	مطلع کلیدی ۱۰	۱۰
کارشناسی مهندسی برق	۴۸	زن	مطلع کلیدی ۱۱	۱۱

در پژوهش حاضر، فرایند کدگذاری و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودی‌ای ۱۲۰۲۰ صورت گرفت. روش گردآوری داده‌ها در مرحله‌ی اول با استفاده از مصاحبه‌ی عمیق و نیمه‌ساختاریافته است.

در یک مرحله از مطالعه، بعد از اخذ پاسخ‌های هر یک مصاحبه‌شوندگان، داده‌های مصاحبه از طریق تحلیل مضامین و به شیوه‌ی تحلیل محتوایی مورد تحلیل قرار گرفتند. داده‌ها به صورت تم (مضمون) استخراج و در نرم‌افزار مکس کیودی‌ای ۲۰۲۰ تحلیل شدند. تکنیک تحلیل مضمون، راهبردی برای تقلیل و تحلیل داده‌ها است؛ فرایندی بازگشتی در جهت تحلیل داده‌های متنی که در طول زمان انجام می‌شود (Braun & Clarke, 2006: 80). در پژوهش حاضر از فرآیند سه مرحله‌ای کینگ و هاروکز (۲۰۱۰) شامل کدگذاری توصیفی-تفسیری-فراگیر جهت تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه استفاده شده است. در کدگذاری توصیفی به توصیف مطالب مهم در مصاحبه‌ها با هدف آشنایی با فضای کلی متن در این کدگذاری انجام می‌شود. در کدگذاری تفسیری، ورای توصیف گزاره‌های متن، بر تفسیر معانی تمرکز می‌شود و در مرحله‌ی کدگذاری فراگیر، مضامینی که مفاهیم کلیدی پژوهش را تشکیل می‌دهند، بر پایه‌ی مضمون‌های تفسیری، ولی در سطح تجرید بالاتر بیان می‌شوند.

اعتبارسنجی داده‌ها از طریق برقراری ارتباط مصاحبه‌گرها با مصاحبه‌شوندگان جهت بررسی منطبق بودن برداشت محقق با پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان، مورد بررسی قرار گرفت و نتایج احصاشده نشان از تأیید و انطباق مقولات استخراجی از مصاحبه‌ها و نزدیکی زبان پژوهش‌گر و مصاحبه‌شوندگان داشت. در واقع، به‌منظور ارزیابی کیفیت پژوهش و برای حصول اطمینان از اعتمادپذیری (دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهش‌گر و مشارکت‌کنندگان

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۶۷ |

پژوهش)، نظارت توسط مصاحبه‌شوندگان انجام گرفت. در پژوهش حاضر برای ارزیابی تطابق پاسخ‌ها یا مفاهیم موجود در ذهن مصاحبه‌شوندگان با مفاهیم مدنظر محقق، طی پرسشنامه‌ی اعتباریابی، نشان داد ۹۲/۳ درصد توافق در خصوص مفاهیم و مقولات استخراجی در این مطالعه بین پژوهش‌گر و پاسخ‌گویان وجود دارد.

۳. یافته‌های پژوهش

تحلیل داده‌های کیفی به شیوه‌ی تحلیل مضمون برطبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان پژوهش طی کدگذاری اولیه، کدگذاری سازمان‌دهنده و کدگذاری فراگیر در جدول (۳) آمده است.

جدول ۳. نتایج تحلیل مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر

کدهای فراگیر	کدهای سازمان‌دهنده	کدهای اولیه/مضامین پایه
ارتباط شوراهای حل اختلاف با نظام قضایی	لزوم استقلال نهاد میانجی‌گری کیفری از نظام قضایی	تأثیر اندیشه‌های اقتصاد آزاد بر عدالت‌ترمیمی
		تأکید مدیران ارشد قضایی بر استقلال شوراهای حل اختلاف
		نارضایتی مردم از اجباری بودن مراجعه به شوراهای حل اختلاف
	لزوم نظارت نظام قضایی بر میانجی‌گری کیفری	لزوم تفکیک ساختمان شوراهای حل اختلاف از ساختمان دادگستری
		لزوم حفظ مرکزیت شوراهای حل اختلاف به منظور رعایت اصل محرمانگی
		لزوم حفظ مرکزیت شوراهای حل اختلاف به منظور پیگیری تعهدات
ارتباط شوراهای حل اختلاف با جامعه	خاستگاه اجتماعی میانجی‌گر	استفاده‌ی همه‌جانبه از ظرفیت‌های غیررسمی
		افزایش اعتماد مردم
		منابع منحصر به فرد بخش غیررسمی
	بومی بودن شخص میانجی‌گر	آگاهی از مسائل محله
		تفاوت عرف محلات
		ضعف همبستگی اجتماعی

	تأثیر مسائل فرهنگی و اقتصادی	تغییر مداوم ترکیب جمعیتی در شهرها
		مشکلات اقتصادی
ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف	غلبه‌ی رویکرد قضایی به شوراهای حل اختلاف	انحراف شوراهای حل اختلاف از اهداف اولیه
		تفاوت شوراهای حل اختلاف با میانجی‌گری کیفری به معنای اخص
		لزوم افزایش نصاب دعاوی مالی تحت صلاحیت شوراهای حل اختلاف ^۱
		لزوم افزایش سقف آرای غیرقابل اعتراض ^۲
		لزوم مشابهت فضای فرمی شوراهای حل اختلاف با محاکم دادگستری
		لزوم حذف صلاحیت صدور رأی از شوراهای حل اختلاف
	تلقی شوراهای حل اختلاف بعنوان بازوی کمک‌کننده به قوه‌ی قضائیه	مساعدت شوراهای حل اختلاف به مراجع قضایی به‌منظور کاهش ورودی پرونده‌ها
		عدم امکان حذف صلاحیت صدور رأی از شوراهای حل اختلاف
	تلقی شوراهای حل اختلاف بعنوان نهاد معاضدت حقوقی	نقش شوراهای حل اختلاف در افزایش آگاهی حقوقی
		لزوم ایجاد مرحله‌ی صلح‌یاری در همه‌ی پرونده‌ها
کیفیت اجرای برنامه‌ها	کنش‌گران و نقش‌ها	ممنوعیت اعمال حاکمیت از سوی سازش‌گران
		کم‌رنگ بودن عاملیت اصحاب دعوا
		عدم امکان حضور جامعه‌ی محلی به دلیل کمبود فضا
		عدم امکان حضور جامعه‌ی محلی به دلیل احتمال متشنج شدن فضا
	مراحل و کیفیت برگزاری جلسات	عدم اجرای مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی
کم‌توجهی به نیازهای اصحاب دعوا		

- در حال حاضر به موجب ماده‌ی ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف (۱۴۰۲) و بند ۱ این ماده، با افزایش نصاب و خروج از صلاحیت شورا مواجه هستیم.
- تبصره‌ی ۵ ماده‌ی ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف (۱۴۰۲)، این نظر را تا حدودی تأمین کرده است.

		ریشه‌یابی و رویکرد حل مسئله
	معیار ارجاع پرونده به میانجی‌گری کیفری	عدم وجود معیارهای از پیش تعیین شده
		تمرکز بر شرایط بزهکار جهت ارجاع پرونده
	فضای فیزیکی اتاق جلسات	لزوم طراحی فضای اختصاصی برای میانجی‌گری
چالش‌های شوراهای حلّ اختلاف	صلاحیت‌های شورای حلّ اختلاف	لزوم اختصاص قاضی تمام‌وقت در صورت حفظ صلاحیت قضایی
		خلاهای قانون‌گذاری در خصوص صلاحیت قضایی
		لزوم حذف صلاحیت‌های اداری و امور حسبی
	مدیریت منابع انسانی	عدم امنیت شغلی
		حقوق و مزایای نامتناسب و اندک
		کمبود نیروی متخصص و عدم کادرپروری

با توجه به جدول بالا، مضامین اصلی پژوهش را می‌توان طی چهار عنوان «شرایط زمینه‌ای و بسترها: کیفیت ارتباطات شوراهای حلّ اختلاف»؛ «پدیده‌ی مرکزی: ماهیت و هدف شوراهای حلّ اختلاف»؛ «چالش‌های شوراهای حلّ اختلاف» و «راهبردها: کیفیت اجرای برنامه‌ها» تبیین کرد.

۳-۱. شرایط زمینه‌ای و بسترها: کیفیت ارتباطات شوراهای حلّ اختلاف
 کیفیت ارتباطات شوراهای حلّ اختلاف از دو مضمون اصلی ارتباطات شوراهای حلّ اختلاف با نظام قضایی و «ارتباطات شوراهای حلّ اختلاف با جامعه» استخراج شده و بعنوان شرایط زمینه‌ای و بسترهای بنیادین در نظر گرفته شده است.
 در این بین ارتباط شوراهای حلّ اختلاف با نظام قضایی خود محصول یک ارتباط دوسویه است؛ یعنی «لزوم استقلال نهاد میانجی‌گری کیفری از نظام قضایی» از یک سو و «لزوم نظارت نظام قضایی بر میانجی‌گری کیفری» در سوی دیگر. در این مفهوم، تأمین

استقلال نظام میانجی‌گری کیفری مستلزم نگاهی غیرمداخله‌جویانه و غیرحاکمیتی نسبت به فرایندهای سازشی عنوان شده است.

از جمله داده‌های گردآوری شده که مؤید برداشت فوق است می‌توان به دیدگاه «مطلع کلیدی ۱» اشاره کرد که اظهار داشته است: «... برخی کشورها به این نتیجه رسیده‌اند که وقتی دولت در موضوعی مداخله می‌کند، حتی در روابط اجتماعی، شاید اصلاً اثر مثبتی نداشته باشد مانند آن که این موضوع را در اقتصاد هم پیش‌بینی کردند... ما اگر این مکانیزم عرضه و تقاضا را بیاوریم در عرصه‌ی حقوقی، نظام قضایی فقط باید شرایط سازش بین طرفین را تسهیل کند و نه آن که در آن مداخله کند...»

با این حال در نظر گرفتن لزوم استقلال میانجی‌گری کیفری از نظام قضایی، به معنای منع نظام قضایی از هرگونه نقش‌آفرینی در این عرصه ممنوع است نبوده و می‌تواند (بلکه باید) دارای نقش نظارتی باشد. در صحبت برخی از مدیران شوراهای حل اختلاف مضمون نظارت نظام قضایی چنین بیان شده است: «... در هر منطقه‌ای که شورای حل اختلاف مستقر است، مرکزیت باید با شورا باشد و نظارت را ما انجام دهیم، چون اگر بدون نظارت باشد یکسری معایب دارد. برای مثال خیلی از موضوعات محرمانه است که نباید نادیده گرفته شود و همچنین به منظور پیگیری تعهدات، این تعهدات باید در یک جای رسمی ثبت بشود تا اگر تخلفی صورت گرفت، بتوان او را الزام کرد...»

«مطلع کلیدی ۱» در قسمتی دیگر از صحبت‌هایش به لزوم ارتباط شوراهای حل اختلاف با جامعه نیز اشاره کرد: «... ریاست محترم قوه‌ی قضائیه حاج آقای محسنی‌اژه‌ای در جلسه‌ای... تأکید کردند که «ما باید در مسائل شهری از ظرفیت شورای حل اختلاف استفاده کنیم البته نه این شورای حل اختلافی که الان داریم...»، این جمله نشان می‌دهد که در حال حاضر مدیران ارشد ما این وابستگی و چسبندگی شورا به قوه را قبول ندارند و به این نتیجه رسیده‌اند که موقعی می‌تواند اثر مثبتی وجود داشته باشد که شوراها به سمت مردمی شدن پیش بروند...»

خاستگاه اجتماعی میانجی‌گران و عدم وابستگی به بخش رسمی، تأثیر ویژه‌ای در جلب اعتماد اصحاب دعوا نیز دارد، به طوری که برخی مصاحبه‌شوندگان در دفتر صلح و سازش دادسرای ناحیه‌ی ۲۷ تهران که عضو شورای حل اختلاف نیستند، بیان داشته‌اند: «... ۹۰ درصد

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۷۱ |

افراد وقتی ما را می‌بینند می‌فهمند که ما واقعاً یک نهاد مدنی هستیم. سازش‌گران ما یکی چادر دارد، یکی ندارد، یکی تیشرت پوشیده یکی شلوار جین؛ در واقع ظاهر ما همان ظاهر خودمان است. قالب و تیپ مشخص یا کادر سازمانی نداریم و همین که می‌فهمند ما عضو قوه‌ی قضائیه نیستیم راحت‌تر به ما اعتماد می‌کنند. ...» (مطلع کلیدی ۱۱)

علاوه بر لزوم تعلق میانجی‌گر به بخش غیررسمی، بهتر است این افراد از همان محله‌ای باشد که دعوا در آن رخ داده و یا طرفین دعوا در آن محل ساکن هستند. هرچند این امر در جامعه‌ی فعلی ایران و بویژه استان تهران که مهاجرت و تغییر ترکیب جمعیتی کثرت دارد اندکی دشوار می‌نماید، اما هنوز هم می‌توان آن را مدنظر قرار داد. یکی از اعضای شورای حل اختلاف در شرح فواید بومی بودن چنین بیان داشته است: «... اوایل این طور بود که همکاران هر مجتمع می‌بایست از اهالی همان محله باشند. مثلاً ما یک زمانی یک پرونده داشتیم در مورد اختلاف راجع به حق عبور از یک باغ. همکار من می‌گفت من خودم از بچگی در همان منطقه زندگی می‌کرده‌ام و می‌دانم که ماجرا چیست. در واقع این بومی بودن به حل مسئله خیلی کمک می‌کرد... اما الان این طور نیست و برای مثال ما همکار داشتیم که از پاکدشت به مجتمع دربند می‌آمد و این مناسب نبود چون بافت محله را نمی‌شناخت. ...» (مطلع کلیدی ۷)

۲-۳. پدیده‌ی مرکزی: ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف

در توصیف آنچه با عنوان «ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف» بعنوان پدیده‌ی مرکزی در مدل اکتشافی نام‌گذاری شده است، مشارکت‌کنندگان پژوهش آن را محصول غلبه‌ی رویکرد قضایی بر شوراهای حل اختلاف، تلقی شوراهای حل اختلاف بعنوان بازوی کمک‌کننده به قوه‌ی قضائیه و تلقی شوراهای حل اختلاف بعنوان نهاد معاضدت حقوقی معرفی کرده‌اند.

غلبه‌ی رویکرد قضایی بر شوراهای حل اختلاف سبب می‌شود، شوراها از اهداف اولیه‌ی خود فاصله گرفته و عملکرد آن‌ها از میانجی‌گری کیفی به معنای اخص و تلاش برای ایجاد صلح و سازش متفاوت باشد. این موضوع در نظرات یکی از مطلّین چنین بیان شده است: «... در ابتدا قرار بود پرونده‌هایی که جنبه‌ی قضایی کمتری داشتند توسط بخش غیررسمی حل و فصل شوند. این رویکرد هم‌سو با مردمی کردن در حوزه‌های دیگر مانند امور سیاسی

(انتخابات شوراهای شهر) و امور اقتصادی (خصوصی سازی) بود. پس هدف اولیه این بود که شوراهای حل اختلاف، صرفاً در خصوص صلح و سازش اقدام کنند و صلاحیت صدور رأی نداشته باشند. صدور حکم توسط اعضای شوراهای حل اختلاف مدنظر بنیانگذاران شوراهای حل اختلاف هم نبوده است. اصلاً مطابق شرع حکم دادن مختص مقام قضایی است. متأسفانه شوراهای حل اختلاف منحرف شدند و الان وجه رأی دادن در شوراهای غالب شده بر وجه صلحی آن ... « (مطلع کلیدی ۱) کارکرد قضایی شوراهای حل اختلاف به تدریج باعث حاکم شدن چاره‌اندیشی‌ها و راهبردهای قضایی بر شوراهای شده است. یکی از این موارد پیشنهاد افزایش نصاب دعاوی مالی تحت صلاحیت شوراهای تا یک میلیارد ریال جهت صدور رأی است^۱ و برخی مدیران شوراهای نیز پیشنهاد داده‌اند تا به منظور کاهش مشغولیت نظام قضایی، سقف مالی آرای غیرقابل اعتراض افزایش یابد: «... من با اعتراض بی حد و حصر به آراء مخالفم و به نظرم باید یک سقفی باشد تا بعضی پرونده‌ها تک مرحله‌ای باشند تا اطالهی دادرسی نشود ... مطابق قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ پرونده‌های تا ۳۰۰ هزار تومان قطعی هستند. خب ما اگر ۳۰۰ هزار تومان سال ۱۳۷۹ را بر مبنای شاخص تورم بانک مرکزی حساب کنیم، در حال حاضر حدود ۲۰۰ میلیون تومان می‌شود. پس باید این سقف را افزایش داد ...» (مطلع کلیدی ۸)

نکته‌ی قابل توجه استدلال فوق، چنین چاره‌اندیشی‌های قضایی و مدیریتی توسط اعضا و مدیران شوراهای حل اختلاف است که نشان می‌دهد وابستگی سازمانی به نظام قضایی و غلبه‌ی رویکرد قضایی در شوراهای تا چه اندازه باعث نفوذ فرهنگ سازمانی و دغدغه‌های کلان قوه‌ی قضائیه به این نهاد شده و این در حالی است که پرداختن به این مسائل و ارائه‌ی

۱. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، با تصویب قانون شوراهای حل اختلاف ۱۴۰۲، نصاب مذکور در بند ۱ ماده‌ی ۱۲ به صد میلیون تومان افزایش یافت و حتی بر اساس تبصره‌ی همین بند، رئیس قوه‌ی قضائیه می‌تواند نصاب مذکور را هر سه سال یک بار با رعایت تناسب تغییر شاخص سالانه که از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اعلام می‌شود، تعدیل کند. با این حال این نکته باید مورد توجه قرار گیرد که در حال حاضر دعاوی مالی مورد نظر از صلاحیت ابتدایی شوراهای حل اختلاف خارج شده و در صلاحیت دادگاه صلح با رسیدگی قضایی است و تنها در صورتی که طرفین رضایت بدهند، پرونده به شورا یا میانجی‌گری ارسال می‌شود. به عبارتی می‌توان از تعبیر صلاحیت ثانویه‌ی شورا در این موارد استفاده کرد.

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۷۳ |

چنین راهکارهای قضایی و مدیریتی نه تنها با ماهیت و کارکرد یک نهاد ترمیمی هم‌خوانی ندارد بلکه می‌تواند اهداف عدالت ترمیمی را نیز به مخاطره اندازد.

با غلبه‌ی رویکرد قضایی بر شوراهای حل اختلاف، به تدریج این تصور در برخی از اعضای شوراها شکل گرفته که چون در حال حاضر بعنوان یک نهاد وابسته به نظام قضایی در حال فعالیت هستند، پس فضای شوراها نیز باید به گونه‌ای باشد که همان فضای رسمی و قاهرانه‌ی دادگستری را القا نماید که یکی از مصادیق آن، طراحی ساختمان‌ها و فضای داخلی شوراها است: «... مردم شورا را جدی نمی‌گیرند چون به خاطر بافت ساختمان، جو دادگاه را القا نمی‌کند. لذا مردم جلسات و ابلاغیه‌ها و سازش‌گران و حتی رئیس مجتمع را جدی نمی‌گیرند. به نظر من جو شورا را باید شبیه دادگاه کرد مثلاً ساختمانش شبیه دادگاه باشد...» (مطلع کلیدی ۶)

یکی دیگر از پیامدهای وابستگی نهادهای عدالت ترمیمی به بخش رسمی، در نظر گرفتن این نهادها بعنوان یک نیروی کمکی جهت برطرف کردن نیازمندی‌های نظام قضایی است؛ به طوری که با حذف تشریفات رسیدگی در برنامه‌های ترمیمی و دلالت مردم به این نهادها به جای مراجعه به دادگستری، فرصتی برای صرفه‌جویی و کاهش پرونده‌ها در دادگستری فراهم می‌آید. در حال حاضر این تلقی در میان اعضای شوراهای حل اختلاف وجود دارد: «... ببینید یک پرونده ابتدا در دادسرا مطرح می‌شود، بعد در دادگاه، بعد در مرجع تجدیدنظر و خلاصه شعب و اشخاص متعددی باید وقت بگذارند. شوراها از این جهت که می‌توانند پرونده را حل کنند و از ورود پرونده به این فرایند و مراحل جلوگیری کنند مناسب است...» (مطلع کلیدی ۹)

این مضمون به نحو دیگری در صحبت‌های «مطلع کلیدی شماره ۷» نیز مشاهده می‌شود: «... یک زمانی می‌خواستند صلاحیت صدور رأی را از شوراها بگیرند؛ اما به نظر

۱. با تفکیک صلاحیت دادگاه صلح و شورا حل اختلاف در قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲ و به تصریح ماده‌ی ۱۴ این قانون (تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون به دعاوی و جرائم مندرج در این قانون در دادگاه صلح رسیدگی می‌شود و شورا صرفاً در امر صلح و سازش مطابق احکام این قانون اقدام می‌کند)، صلاحیتی که شوراها در صدور رأی داشتند، سلب شده است.

من اگر به صلاحیت شوراها دست بزنند در دادگستری زلزله می‌شود و حجم بالایی از پرونده وارد دادگستری می‌شود. مثلاً در حال حاضر ماهانه حدود هزار پرونده در مجتمع شماره ۱ رسیدگی می‌شود ...».

سومین نگاه به شوراهای حل اختلاف، تلقی آن بعنوان یک نهاد معاضدت حقوقی است که به صورت رایگان و یا با هزینه اندک، اقدام به ارائه مشاوره حقوقی به مردم می‌نماید و از طرح دعوی ناصحیح جلوگیری می‌کند. این تلقی از سوی بسیاری از مصاحبه‌شوندگان مطرح شده است: «... من شورا را یک نهاد آگاهی‌بخش می‌بینم. در واقع شورا باید اطلاعات نادرست مردم را اصلاح کند. ما نهادی نداریم که اطلاعات و آگاهی مردم را در زمینه حقوقی افزایش دهد...» (مطلع کلیدی ۶)

«... بعضی‌ها بلد نیستند و شکواییه را اشتباه نوشته‌اند. ما می‌گوییم که پیگیری این شکایت فایده‌ای ندارد ... در واقع شکایت او اشتباه بوده و در دادسرا منع تعقیب می‌خورد...» (مطلع کلیدی ۹)

۳-۳. چالش‌ها: چالش‌های شوراهای حل اختلاف

چالش‌های شوراهای حل اختلاف از نظر مشارکت کنندگان بعنوان یکی دیگر از مقولات اصلی، محصول «حدود صلاحیت‌های شورای حل اختلاف» و «وضعیت مدیریت منابع انسانی» معرفی شده‌اند.

تا پیش از تصویب قانون شواهای حل اختلاف سال ۱۴۰۲، شوراها هم دارای صلاحیت قضایی به منظور صدور رأی و هم دارای صلاحیت میانجی‌گری بودند و در مواردی که شوراها اقدام به صدور رأی می‌کردند، نظر اعضای شورا جنبه‌ی مشورتی داشت و قاعداً جلسات رسیدگی و انشای دادنامه باید توسط قاضی دادگستری که در شورا فعالیت می‌کرد انجام می‌پذیرفت، اما در عمل با توجه به کمبود نیروی انسانی و عدم امکان تأمین قاضی به تعداد کافی، عمده‌ی فرایندها توسط همان اعضای شورا انجام می‌گرفت و به همین دلیل برخی مدیران شوراهای حل اختلاف بیان داشته‌اند در صورتی که بنا بر حفظ و ادامه‌ی صلاحیت قضایی باشد، ضروری است لوازم مربوط به آن نیز تأمین شود و یکی از این لوازم، اختصاص قاضی به شوراها به صورت تمام‌وقت است: «... اگر می‌خواهیم شورا رأی بدهد، پس

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حلّ اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۷۵ |

برای ۶ هزار شعبه‌ی شورای حلّ اختلاف باید قاضی تمام‌وقت تأمین شود که از صفر تا صد پرونده پای کار باشد نه آن‌که چند نفر عضو عادی شورا صفر تا صد را انجام دهند و قاضی فقط بیاید و رأی‌ها را امضا کند. این یعنی عملاً رأی را اعضای شورا می‌نویسند و تنها کاری که قاضی انجام می‌دهد امضا است... اگر قرار است صلاحیت رأی بماند در این صورت شوراها با یک مشکل جدی روبه‌رو خواهند شد و ضروری است تعداد قابل توجهی قاضی به شوراها اختصاص یابد...» (مطلع کلیدی ۱)

هرچند در قانون جدید شوراهای حلّ اختلاف با تفکیک دادگاه صلح از شورا و تصریح ماده‌ی ۱۴ این قانون، شورا صرفاً در امر صلح و سازش اقدام می‌کند و رسیدگی قضایی در صلاحیت دادگاه صلح قرار گرفته است، اما این امر نیز باید در نظر گرفته شود که در موارد ارجاعی به شوراها، همچنان اعضای شورا تصمیم‌گیرنده‌ی اصلی هستند؛ زیرا چالش‌های پیشین (کمبود قاضی و نداشتن فرصت کافی برای تمام پرونده‌های منجر به سازش شده از سوی شورا) همچنان وجود داشته و به تصریح مواد ۱۲۰، تبصره ماده‌ی ۲۲۵ و ماده‌ی ۳۲۶، قاضی دادگاه صلح عملاً همان تصمیمات شورا را تأیید می‌کند.

چالش فوق‌گویی این مطلب است که ترکیب مقوله‌های قضایی و غیرقضایی با یکدیگر، نه تنها باعث ورود ضرر به مقوله‌های غیرقضایی، یعنی برنامه‌های عدالت‌ترمیمی می‌شود، بلکه می‌تواند کیفیت مقوله‌های قضایی را نیز کاهش داده و نظام قضایی را در انجام وظیفه‌ی اصلی خود دچار مشکل کند؛ به‌طوری‌که سپردن امر دادرسی و انشای دادنامه به افرادی که مقام قضایی نیستند، آشکارا برخلاف قانون اساسی است و بدون تردید باعث تضییع حقوق اصحاب دعوا خواهد شد.

یکی دیگر از لوازم صلاحیت قضایی، پیش‌بینی دقیق آیین دادرسی است به‌طوری‌که هرچند در تدوین قوانین ماهوی اصل بر موجز بودن است، اما در تدوین قوانین شکلی

۱. «در اجرای مواد (۱۳) و (۱۵) این قانون، شورا پس از دعوت خواننده یا مشتکی‌عنه نسبت به تشکیل جلسه اقدام و در صورت حصول سازش میان طرفین، مبادرت به صدور گزارش اصلاحی می‌کند...»

۲. «گزارش اصلاحی قطعی است...»

۳. «گزارش اصلاحی موضوع ماده‌ی (۲۰) این قانون پس از تأیید قاضی دادگاه صلح مطابق قوانین و مقررات جاری کشور اجرا می‌گردد.»

چاره‌ای جز پیش‌بینی تمام حالات و فروض نیست. برخی مدیران شوراهای حل اختلاف با اشاره به خلأهای قانون‌گذاری در حیطه صلاحیت قضایی شوراها بر لزوم اصلاح قوانین تأکید کرده اند: «... الان درست است که جرایم تعزیری درجه‌ی ۸ در صلاحیت شورا است اما اگر فردی در شورا محکوم به پرداخت جزای نقدی شد و از پرداخت آن خودداری کرد، آیا شورا می‌تواند مجازات بدل از جزای نقدی صادر کند؟^۱ خیر؛ چون شورا صلاحیت صدور حبس ندارد. پس اینجا چه باید کرد؟ در واقع شورای حل اختلاف درگیر مسائلی شده است که اصلاً امکانات و صلاحیت لازم برای آن را ندارد...» (مطلع کلیدی ۱)

چالش فوق به خوبی نشان می‌دهد که پیاده‌سازی راهبرد قضازدایی مستلزم تدوین یک برنامه‌ی اختصاصی و جداگانه است و چنانچه یک مقوله، مانند جرم تعزیری درجه‌ی هشت، دارای وصف قضایی باشد، چاره‌ای جز پرداختن به آن از دریچه‌ی قضایی نیست و اگر بنا بر قضازدایی باشد، ابتدا باید وصف قضایی را از آن مقوله زدود و نمی‌توان با حفظ آن وصف قضایی، اصول و آیین مربوط به رسیدگی را حذف کرد.

علاوه بر چالش‌های راجع به صلاحیت قضایی شوراها، برخی صلاحیت‌های دیگر که مصاحبه‌شوندگان از آن با عنوان صلاحیت‌های اداری یاد کرده اند نیز مشکلاتی ایجاد کرده است و از قبیل صلاحیت تأمین دلیل، صدور گواهی انحصار وراثت و مواردی از این دست است. البته این موارد به معنای دقیق حقوقی خود، صلاحیت اداری محسوب نمی‌شوند و جزئی از همان صلاحیت قضایی هستند. با این حال اکثر مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که این موارد ارتباطی با صلح و سازش و یا رسیدگی در شوراها ندارد و بهتر است از صلاحیت شوراها خارج شود: «... برخی از این موارد اصلاً نباید به شورا بیاید مانند گواهی حصر وراثت، تحریر ترکه و مهر و موم ترکه. این مسائل ماهیت رسیدگی ندارند و بار اضافی ایجاد می‌کنند. مثلاً وقتی افراد تقاضای انحصار وراثت می‌کنند، در اغلب موارد ما از اداره‌ی ثبت احوال استعلام می‌کنیم تا صحت و سقم ادعاها را بسنجیم. خوب وقتی قرار باشد ما از اداره‌ی ثبت احوال استعلام کنیم، چرا خود ثبت احوال این گواهی را صادر نکند؟ یا مثلاً در بحث تأمین دلیل به خصوص راجع به تصادفات

۱. البته در حال حاضر بر اساس بند ۱۰ ماده‌ی ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف (۱۴۰۲)، جرایم تعزیری درجه‌ی ۷ و ۸ در صلاحیت دادگاه صلح است که صرفاً در راستای صلح و سازش قابل ارجاع به شورای حل اختلاف است.

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۷۷ |

رانندگی، بهتر است همان مأمور پلیس که در محل حاضر شده و صورتجلسه تنظیم می‌کند، خودش سایر ادله را نیز جمع‌آوری کند، مثلاً کروکی فرضی را ترسیم کند، خط ترمز را بررسی کند، دوربین محل را بررسی کند...»^۱ (مطلع کلیدی ۲)

بار رسمی کردن سازکار میانجی‌گری کیفی در قالب شوراهای حل اختلاف، هر مشکلی که تا پیش از این در نظام قضایی وجود داشته، اکنون در شوراها نیز خود را نشان داده است. یکی از این مشکلات مربوط به مدیریت منابع انسانی است که مواردی مانند عدم امنیت شغلی، کم بودن سطح حقوق و مزایا و عدم کادرپروری را شامل می‌شود. قریب به اتفاق مصاحبه‌شوندگان در این پژوهش از شرایط استخدامی خود در شوراها ناراضی بودند و هر یک به شکلی این نارضایتی را عنوان کرده اند: «... بعد از ۱۸ سال هنوز برای شورای حل اختلاف مشخص نکرده اند که وضعیت شغلی و استخدامی اعضای آن چگونه است و این باعث می‌شود که بعضاً انگیزه‌ی افراد کاهش یابد. اعضای شورا این نگاه را دارند که در یک نهاد رسمی شاغل هستند و لذا انتظار شرایط بهتری از نظر استخدامی دارند...» (مطلع کلیدی ۱)

«... مشکل اصلی ما دستمزد پایین بچه‌ها است. در حال حاضر ماهانه حدود ۱ میلیون و ۹۰۰ هزار تومان به ما می‌دهند. تازه آن هم ثابت نیست و بعضی وقت‌ها کمتر می‌شود. خب ما چطوری باید برنامه‌ریزی کنیم؟ مسئله‌ی دیگر عدم توجه به شرایط خاص کارمندان است. مثلاً کسی که سرپرست خانواده است نیاز بیشتری دارد ولی اصلاً به این مسائل توجه نمی‌شود...» (مطلع کلیدی ۵)

مشکلات فوق باعث شده تا برخی از نیروهای کارآمد و با سابقه‌ی شوراهای حل اختلاف ادامه‌ی فعالیت در شورا را مقرون به صرفه ندانند و از این بدنه خارج شوند: «... این باعث شده تا نیروهای خوب ما که سال‌ها سابقه داشته اند و با مسائل آشنا بوده اند، از مجتمع بروند. چون

۱. البته به موجب بند ۶ و ۷ ماده‌ی ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف (۱۴۰۲)، تأمین دلیل و حصر ورثه، تحریر ترکه، مهر و موم و رفع آن نیز در صلاحیت دادگاه صلح قرار گرفته و از صلاحیت ابتدایی شورا خارج شده است، اما نکته‌ی مهم آن است که در صحبت مصاحبه‌شوندگان گرایش به خروج این موارد از صلاحیت شورا به سمت قضازدایی و عدم نیاز به رسیدگی با ماهیت قضایی دیده می‌شود (واگذاری به مراجع اداری)؛ در حالی که مسیر حرکت مقنن در قانون جدید مخالف این نظر بوده و با خروج این موارد از صلاحیت شورا، آن را با دادگاه صلح سپرده است.

آینده‌ای برای خودشان نمی‌بینند. الان یکی از نیروهای خوب ما در همین شعبه، آزمون وکالت قبول شده و قرار است از اینجا برود ...» (مطلع کلیدی ۵)

این در حالی است که در فرض مستقل بودن میانجی‌گران، دیگر مسائلی استخدامی و مالی مطرح نخواهد بود. به عبارت دیگر عدم وابستگی شغلی به یک مجموعه، باعث خواهد شد تا تنها افرادی به فعالیت در این حوزه پردازند که یا نیاز مالی ندارند و یا حوائج مالی خود را به طرق دیگری برطرف می‌سازند و در هر حال به میانجی‌گری بعنوان یک شغل نمی‌نگرند. دغدغه‌مندی سازش‌گران در شوراها راجع به مسائل استخدامی، قطعاً باعث کم‌رنگ شدن دغدغه‌های ناظر به عدالت ترمیمی خواهد شد.

سومین چالش در خصوص نیروی انسانی، مسئله‌ی تخصص‌گرایی است. هرچند که تخصص‌گرایی در عدالت ترمیمی، عمدتاً به معنای یادگیری فنون ناظر به تسهیل‌گری است و ارتباط چندانی با تحصیلات حقوقی ندارد، اما با غلبه‌ی رویکرد قضایی در شوراهای حل اختلاف، به تدریج این انتظار در اصحاب دعوا به وجود آمده که اعضای شورا باید تحصیلات حقوقی داشته باشند: «... در پرونده‌هایی که از طرف دادگاه برای میانجی‌گری می‌آیند، طرف‌های دعوا معمولاً معترض هستند و ما را قابل نمی‌دانند که به موضوع آن‌ها ورود کنیم. چون می‌گویند شما بلد نیستید و حتی گاهی اوقات به ما توهین می‌کنند و فوراً می‌خواهند مدیر مجتمع را ببینند...» (مطلع کلیدی ۵)

شکل‌گیری این انتظار را می‌توان ناشی از اضافه شدن صلاحیت قضایی و صدور رأی برای شوراها به موجب قانون شوراهای حل اختلاف سال ۱۳۹۴ دانست که بتدریج دغدغه‌ی تخصص‌گرایی در شوراها را ایجاد کرده است، به طوری که اکثر مصاحبه‌شوندگان با طرح

۱. به موجب تبصره‌ی ۵ ماده‌ی ۶ قانون شوراهای حل اختلاف: «از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون عضویت جدید در شوراهای حل اختلاف، افتخاری، داوطلبانه و تبرعی بوده و هرگونه استخدام و به‌کارگیری اعضای جدید تحت هر عنوان در شوراها و پرداخت هرگونه حق بیمه برای آن‌ها ممنوع است. مرکز می‌تواند صرفاً به تناسب فعالیت از آن‌ها تقدیر به عمل آورد.» با این حال بعضی تخلفات احصاشده در ماده‌ی ۳۰ این قانون برای کارکنانی که رابطه‌ی استخدامی ندارند و صرفاً به صورت داوطلبانه و تبرعی همکاری می‌کنند محل ابهام خواهد بود؛ بعنوان مثال «اعمال و رفتار خلاف شئون» (بند ۱)، «انجام ندادن وظایف قانونی یا تأخیر بدون دلیل در انجام آن‌ها» (بند ۴)، «غیبت غیرموجه (بند ۷)، کم‌کاری یا سهل‌انگاری در انجام وظایف محول‌شده (بند ۸) و «سرپیچی از اجرای دستورهای مقام‌های بالاتر در حدود وظایف اداری» (بند ۲۰).

مضمون کمبود نیروی متخصص و عدم کادرپروری معتقد بوده اند که یکی از چالش‌های اصلی شوراهای حل اختلاف عدم تخصص اعضای آن است. بعنوان نمونه «مطلع کلیدی ۶» در صحبت‌های خود چنین به این موضوع اشاره کرده است: «...سازش‌گران معمولاً تحصیلات حقوقی ندارند بلکه صرفاً با داشتن شرایطی مانند تأهل و عدم سوء شهرت وارد شورا شده اند. بعد به آن‌ها کتابی می‌دهند که در حد مقدمه‌ی علم حقوق است. حتی گاهی اوقات اطلاعاتشان نادرست است و از کسی یک چیزی را شنیده اند. مثلاً در یک مورد شنیده بودم که فردی باید بابت یک جرم غیر عمد دیه می‌داد اما شورا تهدیدش کرده بود که اگر ندهی برایت سوء سابقه می‌شود و خانه‌ات را توقیف می‌کنند...»

با وجود اینکه در قانون شوراهای حل اختلاف صلاحیت صدور رأی از شوراهای سلب شده است، اما دغدغه‌ی تخصص‌گرایی همچنان ادامه خواهد داشت، به نحوی که حتی خود قانون‌گذار نیز به موجب تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۷، جهت عضویت در شورا، برای دارندگان مدرک دانشگاهی در رشته‌های حقوق یا الهیات با گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی اولویت قائل شده است.^۱

۳-۴. راهبردها: کیفیت اجرای برنامه‌ها

راهبردهای مواجهه با چالش‌های میانجی‌گری کیفری در شوراهای حل اختلاف از نظر مشارکت‌کنندگان، محصول «کیفیت اجرای برنامه‌ها» است. کیفیت اجرای برنامه‌های میانجی‌گری سازش‌محور، خود بر چهار مضمون «نحوه‌ی کنش‌گری کنش‌گران و جایگاه نقشی هر کدام از آن‌ها»، «مراحل و کیفیت برگزاری جلسات»، «معیار ارجاع پرونده به میانجی‌گری کیفری» و «فضای فیزیکی اتاق جلسات» مبتنی است.

در خصوص نحوه‌ی کنش‌گری کنش‌گران و جایگاه نقشی هر کدام از آن‌ها می‌توان به چند مضمون زیرمجموعه اشاره کرد، از جمله اینکه ضروری است سازش‌گران به جای مداخله‌گری، اعمال اقتدار و رویکرد حاکمیتی به دعاوی، صرفاً فرایند گفت‌وگو طرفین را

۱. ماده‌ی ۷. تبصره‌ی ۲: «برای عضویت در شورا، دارندگان مدرک حوزوی و یا دارندگان مدرک دانشگاهی در رشته‌های حقوق یا الهیات با گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی در اولویت هستند و حداقل یک نفر از اعضای شعب شهری شورا باید از میان دارندگان مدارک تحصیلی یادشده باشد.»

تسهیل نمایند تا شائبه‌ی اعمال فشار جهت مصالحه و نقض آزادی افراد ایجاد نشود (ممنوعیت اعمال حاکمیت از سوی سازش‌گران)؛ زیرا با تشدید مداخله‌گری اعضای شوراها، نقش آفرینی اصحاب دعوا کاهش می‌یابد و باعث نارضایتی ایشان می‌شود (کمرنگ بودن عاملیت اصحاب دعوا).

برخی مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که در حال حاضر سازگشان فعال در شوراها تا حدی از آن نقش تسهیل‌گری دور شده و رویکردی مشابه با قضات دادگستری پیدا کرده‌اند: «... نگرش حاکمیتی و مداخله‌گری باید با تسهیل‌گری جایگزین شود؛ اعضای شورای حل اختلاف مدعی‌العموم یا حاکم نیستند بلکه تسهیل‌گر هستند و این‌که اعضای شورا بگویند اگر شما سازش نکنی من رأی می‌دهم و شما را محکوم می‌کنم، این یک نوع اعمال فشار است که عامل اصلی آن، پشتوانه‌ی رسمی شوراها است... الآن عمده‌ی شکایاتی که از نحوه‌ی رسیدگی و حتی دادخواست‌های ابطال گزارش اصلاحی وجود دارد این است که طرفین می‌گویند ما تحت فشار مصالحه کردیم...» (مطلع کلیدی ۱)

همچنین به دو دلیل در حال حاضر امکان نقش آفرینی جامعه‌ی محلی در فرایندهای سازش‌گری شوراها وجود ندارد: عدم وجود امکانات و احتمال متشنج شدن فضا: «... در مورد حضور اشخاص ثالث که شما می‌گویید، ببینید اصلاً فضای اتاق به ما اجازه نمی‌دهد و تعداد صندلی هم که کم است و ما حتی مجبوریم بگوییم چند نفر اصلاً نیایند داخل و فقط همان دو طرف اصلی بیایند...» (مطلع کلیدی ۹)

«... اعضای خانواده معمولاً فضا را متشنج می‌کنند و نمی‌گذارند کار به درستی انجام شود. لذا اگر طوری باشد که فضا را متشنج کنند نمی‌گذارم بیایند داخل...» (مطلع کلیدی ۴)

داده‌های پژوهش حاکی از آن بوده است که فرایند میانجی‌گری و اجرای برنامه‌های ترمیمی از عوامل و مؤلفه‌های دیگر نیز متأثر بوده‌اند؛ از جمله اینکه به دلیل محدودیت زمان و امکانات در شوراها و نیز با توجه به ارسال ابلاغیه از طریق سامانه‌ی ثنا، معمولاً مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی اجرا نمی‌شود (عدم اجرای مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی)؛ به اصحاب دعوا توصیه می‌شود تا از صحبت‌های طولانی و شرح داستان خودداری کنند که یکی از عوامل آن، کمبود وقت رسیدگی در شوراها است (کم‌توجهی به نیازهای اصحاب دعوا) و

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حلّ اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۸۱ |

از آنجا که اعضای شورای حلّ اختلاف در استخدام بخش رسمی هستند، لذا گاهی اوقات فعالیت ایشان از حالت داوطلبانه خارج شده و تبدیل به یک وظیفه‌ی اداری می‌شود و در این شرایط ممکن است تلاش خاصی برای ریشه‌یابی و حلّ مشکلات کلیدی صورت نپذیرد (عدم ریشه‌یابی و رویکرد حل مسئله). تأثیرگذاری چنین عواملی در نظرات مطلعین به ترتیب قابل مشاهده است: «در شوراهای سه‌مسیره مسیر وجود دارد یک اینکه پرونده از دفتر خدمات الکترونیک قضایی به ما ارجاع می‌شود که تعیین وقت می‌کنیم و به طرفین ابلاغ می‌کنیم تا در جلسه حاضر شوند؛ دوم پرونده‌هایی که بر اساس بخشنامه‌ی رئیس قوه‌ی قضائیه به ما ارجاع می‌شود که باز هم تعیین وقت و ابلاغ می‌کنیم؛ سومین مسیر هم این است که طرفین خودشان به شورا بیایند و یا اینکه فقط یک طرف بیاید و ما با طرف دیگر تماس می‌گیریم تا حتی الامکان همان روز به شورا مراجعه کند و موضوع را حل کنیم...» (مطلع کلیدی ۶)

همان‌طور که ملاحظه می‌شود تنها در حالتی که طرفین رأساً به شوراهای حلّ اختلاف مراجعه کنند ممکن است فرصتی برای آماده‌سازی مقدماتی از طریق برقراری تماس تلفنی باشد؛ اما در سایر موارد، رسیدگی در شوراهای اصولاً با تعیین وقت و ابلاغ از طریق سامانه‌ی ثنا صورت می‌گیرد که در این شرایط اجرای مرحله‌ای به نام آماده‌سازی مقدماتی بسیار بعید است.

«... بعضی وقت‌ها طرفین شروع می‌کنند و از گذشته‌ها می‌گویند و کلی بحث‌های دیگر مطرح می‌شود. خب این خوب نیست. وقتی اینطوری می‌شود من این شعر را برایشان می‌خوانم: از دی که گذشت هیچ ازو یاد مکن / فردا که نیامده ست فریاد مکن / برنامه و گذشته بنیاد مکن حالی خوش باش و عمر بر باد مکن» (مطلع کلیدی ۴)

سرانجام به دلیل اقتضائات رسمی یا شبه‌رسمی رسیدگی در شوراهای حلّ اختلاف، در برخی موارد نه تنها دغدغه‌ای برای ریشه‌یابی مشکل وجود ندارد، بلکه مجالی نیز برای این کار فراهم نیست، به طوری که یکی از اعضای سابق شعبه‌ی صلحی شورای حلّ اختلاف معتقد است: «... واقعیت این است که دغدغه‌ی ریشه‌ای حل کردن مشکل وجود نداشت. شورا صلح و سازش برقرار می‌کرد اما به این دلیل که الزام قانونی داشت و وظیفه‌اش بود. هر چقدر آمار مصالحه بالا می‌رفت امتیاز ما بالا می‌رفت...» (مطلع کلیدی ۶)

مورد سومی که کیفیت اجرای برنامه‌های میانجی‌گری شورا تحت تأثیر قرار می‌هد «عدم وجود معیارهای ازپیش‌تعیین‌شده» برای ارجاع پرونده به شوراها است؛ زیرا اکثر معیارهای ارجاع غیرعینی و متناسب با شرایط هر پرونده هستند: «... ملاک ارجاع بیشتر حسی است و بستگی به هر پرونده دارد؛ مثلاً نسبت فامیلی طرفین، خشن نبودن جرم و هم‌چنین سبک و سیاق اظهارات و دفاعیات طرفین. خیلی به شرایط بزه‌دیده توجه نمی‌شود بلکه بیشتر به شرایط بزه‌کار مانند سن و انگیزه‌های او توجه می‌کنیم تا ببینیم می‌شود به میانجی‌گری ارجاع داد یا نه ...» (مطلع کلیدی ۱۰)

در نهایت فضای فیزیکی اتاق جلسات نیز بر کیفیت امر میانجی‌گری و ایجاد صلح و سازش مؤثر خواهد بود؛ زیرا به منظور تشویق طرفین به مصالحه، مناسب است تا یک فضای لطیف و کم‌تنش برای برگزاری جلسات طراحی شود: «... حتی اتاق شورا هم نباید شبیه اتاق دادگاه باشد. به جای نمادهای قضایی بهتر است عکس یک کیبوتر که از دست کسی آزاد می‌شود بزنند. گل‌دان بگذارند. عکس افرادی که قبلاً با هم سازش کرده‌اند نصب شود. الان اتاق‌ها و راهروها بسیار کوچک است و اصحاب دعوا دچار تنش می‌شوند. به جای این باید یک فضای مناسب و آرامی ساخته شود تا طرفین احساس راحتی کنند...» (مطلع کلیدی ۱)

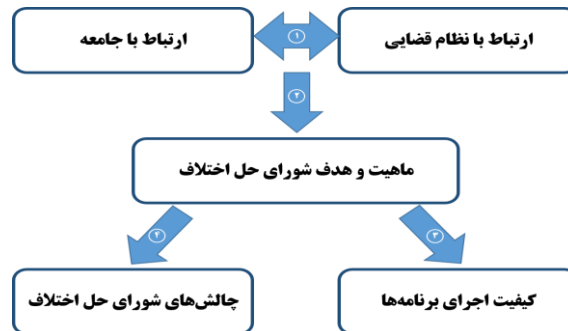
حال براساس گندهای تفسیری، مؤلفه‌های کدگذاری سازمان‌دهنده و فراگیر، مدل اکتشافی استخراج و قضایای مرتبط با مدل به شرح زیر آمده است:

قضیه ۱: کیفیت ارتباطات شوراهای حل اختلاف زمینه و بستر علی‌الغبار در پدیده‌ی مرکزی ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف محسوب می‌شود.

قضیه ۲: پدیده‌ی مرکزی ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف راهبرد اثرگذار در کیفیت اجرای برنامه‌های میانجی‌گری محسوب می‌شود.

قضیه ۳: پدیده‌ی مرکزی ماهیت و هدف شوراهای حل اختلاف راهبرد اثرگذار در کنترل چالش‌های برنامه‌های میانجی‌گری شوراهای حل اختلاف محسوب می‌شود.

شکل ۱. مدل میانجی‌گری شوراهای حل اختلاف

نظام میانجی‌گری کیفری از یک سو در ارتباط با نظام قضایی و به طور خاص دستگاه عدالت کیفری رسمی است و از سوی دیگر با جامعه و بخش غیررسمی در تعامل است. نوع ارتباط نظام میانجی‌گری کیفری با نظام قضایی از یک سو، با نوع ارتباط آن با جامعه و بخش غیررسمی از سوی دیگر رابطه‌ای معکوس دارد؛ به طوری که هرچقدر وابستگی به بخش رسمی بیشتر باشد و نظام میانجی‌گری استقلال کمتری داشته باشد، رویکرد اجتماع‌محور در آن کاهش یافته و توان نقش‌آفرینی ظرفیت‌های بخش غیررسمی، چه بعنوان عامل و چه بعنوان منبع، کمتر خواهد شد (فلش شماره ۱).

کیفیت تعامل نظام میانجی‌گری کیفری و به طور خاص شوراهای حل اختلاف با نظام قضایی و جامعه، بر تلقی افراد از ماهیت و هدف شورای حل اختلاف تأثیرگذار است (فلش شماره ۲)، به طوری که تصدی‌گری نظام قضایی در حوزه‌ی عدالت ترمیمی، باعث خواهد شد تا نهاد زیرمجموعه ضمن تأثیرپذیری از رویکرد قضایی، به تدریج تبدیل به یک نیروی کمک‌کننده به نظام قضایی جهت برطرف کردن نیازهای مدیریتی آن در کنترل پرونده‌ها و کاهش ورودی به دادگستری شود. از سوی دیگر، اعطای آزادی عمل به این نهاد و خارج کردن آن از مجموعه‌ی تحت امر نظام قضایی، باعث خواهد شد تا آن نهاد ماهیت مدنی و داوطلبانه به خود گرفته و به جای دغدغه‌های مدیریتی بخش رسمی، اهداف عدالت ترمیمی

شامل ترمیم گسست‌های اجتماعی ناشی از جرم، جبران خسارات بزه‌دیده و بازپذیری بزه‌کار در جامعه را در دستور کار خود قرار دهد.

ماهیت و هدف نهاد شورای حل اختلاف، بسته به میزان وابستگی یا استقلال، به نوبه‌ی خود بر اصول، ضوابط و کیفیت اجرای برنامه‌ها تأثیرگذار است (فلش شماره ۳)، به طوری که وابستگی به نظام قضایی و در نظر گرفتن شوراها بعنوان نیروی کمک‌کننده به دادگستری، باعث خواهد شد تا برخی اصول میانجی‌گری کیفری مانند اصل اختیاری بودن، قربانی‌چاره‌اندیشی‌های مدیریتی شود و با اجباری تلقی کردن مراجعه‌ی مردم به شوراها، بستر لازم برای حل و فصل داوطلبانه‌ی دعوا مخدوش شود. همچنین بسیاری از ضوابط اجرای برنامه‌های عدالت ترمیمی مانند مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی، اعطای عاملیت به اصحاب دعوا، حضور نمایندگان جامعه‌ی محلی، توجه به نیازهای اصحاب دعوا و ریشه‌یابی و رویکرد حل مسئله نیز در سایه‌ی استفاده‌ی ابزاری از عدالت ترمیمی، یا به کلی حذف شده و یا به صورت نمادین پیگیری خواهد شد.

در نهایت اینکه ماهیت غیر ترمیمی و غیرجامعوی شوراها حل اختلاف و در نظر گرفتن ساختار اداری برای آن، باعث خواهد شد تا ضمن انتقال فرهنگ سازمانی قوه‌ی قضائیه به این نهاد، بسیاری از چالش‌های مدیریتی بویژه در حیطه‌ی منابع انسانی در این نهاد نیز بروز یافته و اعتراض و دغدغه‌مندی اعضای شوراها راجع به قرارداد استخدام، دستمزد و بیمه فراغت خاطر و فرصت پیشبرد اهداف ترمیمی را سلب نماید (فلش شماره ۴).

نتیجه آنکه وابستگی نهادهای عدالت ترمیمی به نظام قضایی، به تدریج منجر به هضم شدن این نهادها درون فرهنگ سازمانی نظام قضایی می‌شود و این امر باعث دورتر شدن نهادهایی مانند شورای حل اختلاف از ماهیت و کارکرد ترمیمی خود خواهد شد. بدین ترتیب، باید گفت اتخاذ رویکرد اجتماع‌محور در حل و فصل دعاوی، تا آنجا که به عدالت ترمیمی مربوط می‌شود، مستلزم عدم تصدی‌گری بخش رسمی و واگذاری کامل این حوزه به بخش غیررسمی است تا با بهره‌مندی از استقلال لازم، زمینه‌ی کنش‌گری اصحاب دعوا و جامعه‌ی محلی و نیز رعایت ضوابط اجرایی برنامه‌های عدالت ترمیمی فراهم آید.

نتیجه

میانجی‌گری کیفی عنوانی رایج برای انواع برنامه‌هایی است که با حضور طرف‌های یک اختلاف کیفی و نقش آفرینی شخصی ثالث به نام میانجی‌گر برگزار می‌شود. با وجود تنوع در پیاده‌سازی، ویژگی‌های اکثر این برنامه‌ها عبارت است از مشارکت فعال اصحاب دعوا و جوامع محلی، گفت‌وگومحوری، تلاش برای رسیدن به راه‌حلی جهت جبران خسارات بزه‌دیده و مسئولیت‌پذیری بزه‌کار. از این‌رو، برنامه‌های میانجی‌گری کیفی می‌تواند فرصت مناسبی برای بسط و تقویت اجتماع‌محوری در نظام قضایی باشد. مطالعه‌ی حاضر به منظور شناسایی جایگاه میانجی‌گری کیفی در شوراهای حل اختلاف شهر تهران به روش کیفی و تحلیل مضامین انجام گرفته است.

نتایج ارزیابی مصاحبه با ۱۱ نفر از مدیران و اعضای باسابقه‌ی شوراهای حل اختلاف شهر تهران نشان داد که وابستگی شوراهای حل اختلاف به قوه‌ی قضائیه باعث خواهد شد تا نهاد زیرمجموعه ضمن تأثیرپذیری از رویکرد قضایی، تبدیل به یک نیروی کمک‌کننده جهت برطرف کردن نیازهای مدیریتی نظام قضایی شود. ماهیت و هدف نهاد شورای حل اختلاف، بسته به میزان وابستگی یا استقلال، به‌نوبه‌ی خود بر اصول، ضوابط و کیفیت اجرای برنامه‌ها تأثیرگذار است؛ به‌طوری‌که وابستگی به نظام قضایی باعث خواهد شد تا برخی اصول مانند اصل اختیاری بودن، قربانی‌چاره‌اندیشی‌های مدیریتی شود و با اجباری تلقی کردن مراجعه‌ی مردم به شوراهای بستر لازم برای حل و فصل داوطلبانه‌ی دعوا مخدوش شود. همچنین بسیاری از ضوابط اجرایی مانند مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی، اعطای عاملیت به اصحاب دعوا، حضور نمایندگان جامعه‌ی محلی، توجه به نیازهای اصحاب دعوا و ریشه‌یابی و رویکرد حل مسئله نیز در سایه‌ی استفاده‌ی ابزاری از برنامه‌های میانجی‌گری کیفی یا به کلی حذف شده و یا به صورت نمادین پیگیری خواهد شد. در نهایت اینکه ماهیت غیرجامعوی و در نظر گرفتن ساختار اداری برای شوراهای حل اختلاف باعث خواهد شد تا ضمن انتقال فرهنگ سازمانی قوه‌ی قضائیه به این نهاد، بسیاری از چالش‌های مدیریتی بویژه در حیطه‌ی منابع انسانی در این نهاد نیز بروز یافته و اعتراض و دغدغه‌مندی اعضای شوراهای راجع به قرارداد استخدام، دستمزد و

بیمه، فراغت خاطر و فرصت پیشبرد اهداف اصلی برنامه‌ها را سلب نماید. در این راستا پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی مطالعه به شرح زیر ارائه شده است:

۱. کاهش تصدی‌گری نظام قضایی در حوزه‌ی حل اختلافات کیفری از طریق متوقف کردن نهادسازی و انقطاع رابطه‌ی سازمانی شوراهای حل اختلاف با قوه‌ی قضائیه؛
۲. ارج نهادن به آموزه‌های عدالت‌ترمیمی از طریق اولویت دادن به منافع بزه‌دیدگان، بزه‌کاران و جوامع محلی نسبت به چاره‌اندیشی‌های مدیریتی؛
۳. ارج نهادن به آموزه‌های جامعه‌شناسی مردم‌مدار، اصل مفاهمه، ارتباط‌گیری دوسویه و پرهیز از تدوین ارزش‌های ازپیش‌تعیین‌شده و نگاه دستوری به مقوله‌ی صلح و سازش؛
۴. بسترسازی جهت تسهیل فرایندها و افزایش جرایم قابل ارجاع به میانجی‌گری کیفری از طریق اصلاح مواد ۸۲ و ۱۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری؛
۵. اصلاح سازکارهای ناظر به مدیریت، گزینش و آموزش در شوراهای حل اختلاف و متناسب‌سازی آن با اقتضات سازش‌گری؛
۶. توجه به نقش و اهمیت مرحله‌ی آماده‌سازی مقدماتی در افزایش احتمال سازش و تعبیه‌ی این مرحله در برنامه‌های شورای حل اختلاف؛
۷. اتخاذ رویکرد افتراقی در مورد مسائل شکلی از جمله ساختمان و فضای داخلی اتاق جلسات در شوراهای حل اختلاف و متناسب‌سازی آن با اقتضات سازش‌گری به‌منظور تفکیک ساحت کارکردی و تعدیل انتظارات مراجعه‌کنندگان.

پروژه‌ی نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. در زمان نگارش این مقاله، یکی از پیشنهادها «تفکیک میان صلاحیت قضایی و غیرقضایی (میانجی‌گری کیفری) در شوراهای حل اختلاف» بود که با توجه به تصویب قانون شوراهای حل اختلاف ۱۴۰۲ و خروج صلاحیت قضایی از شورا و واگذاری آن به دادگاه صلح و نیز محدود کردن شورا به امر صلح و سازش به موجب ماده‌ی ۱۴، در حال حاضر پیشنهاد مزبور بلاوجه به نظر می‌رسد.

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۸۷

Hamid Naderi <http://orcid.org/0000-0003-3470-1940>
Mohammad Matin Parsa <http://orcid.org/0000-0003-4036-8021>
Mohammad Pourmazar <http://orcid.org/0009-0007-7940-8373>

منابع

الف. فارسی

- انگلبرت، کریستین (۱۳۹۳)، «میانجی‌گری میان بزه‌دیده و بزه‌کار»، مترجم محمدعلی اردبیلی، در: مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، *دانشنامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم*، جلد دوم، تهران: نشر میزان، از ۱۴۰۵ تا ۱۴۰۸.
- بورای، مایکل (۱۳۸۶)، «درباره جامعه‌شناسی مردم‌مدار»، مترجم نازنین شاه‌رکنی، *نشریه جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۱، صص ۲۰۱-۱۶۸.
- جمادی، علی؛ رستمی، رامین (۱۳۹۹)، «میانجی‌گری در دادرسی‌های کیفری در نظام حقوقی ایران رهیافت تطبیقی با حقوق کانادا»، *فصلنامه قضاوت*، شماره ۱۰۳، صص ۱۴۲-۱۲۱.
- حسینوند، موسی (۱۳۹۴)، *میانجی‌گری کیفری در پرتو آموزه‌های عدالت ترمیمی*، تهران: انتشارات مجد.
- دانشگر، سید محمد؛ برومندزاده، محمدرضا (۱۳۹۶)، «بررسی نقش میانجی‌گری کیفری در حل و فصل اختلافات قومی در استان کهگیلویه و بویراحمد»، *نشریه علوم اجتماعی*، شماره ۳۶، صص ۳۶۸-۳۴۵.
- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۱)، «نظریه و روش در تحقیقات کیفی»، *نشریه علوم اجتماعی*، شماره ۱۷، صص ۴۱-۷۰.
- رزاقی موسوی، سیدسجاد (۱۴۰۰)، «عدالت ترمیمی جلوه‌ای نوین از صلح و سازش؛ با تأکید بر میانجی‌گری کیفری»، *فصلنامه مطالعات حقوقی*، ۱۵، صص ۵۸-۴۳.

رنجبر نوشری، محمدعلی (۱۳۹۸)، *ارزیابی نقش ترمیمی شورای حل اختلاف در حقوق کیفری ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، تهران، دانشگاه علامه محدث نوری، دانشکده اقتصاد و علوم اداری.

رنجبر، احمد (۱۳۸۲)، *شیوه‌های جایگزین حل اختلاف در حقوق داخلی*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

زهر، هوارد (۱۴۰۰)، *کتاب کوچک عدالت ترمیمی*، مترجم حسین غلامی، تهران: انتشارات مجلد.

سبحانی‌پور، فرزانه (۱۳۹۵)، *تحلیل آیین‌نامه میانجی‌گری در پرتو اصول عدالت ترمیمی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

سلیمی زاده، طاهره (۱۳۹۵)، *نقش نهادهای میانجی‌گری و شوراهای حل اختلاف در گذشت شاکی و صلح و سازش جرایم*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.

شاه‌رکنی، نازنین؛ بوراوی، مایکل (۱۳۸۷)، «در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران از پست و بلند جامعه‌شناسی مردم‌مدار»، *نشریه آیین*، شماره ۱۶، صص ۸۶-۹۱.

عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۵(۲)، صص ۱۹۸-۱۵۱.

عباسی، مصطفی (۱۳۸۲)، *افق‌های نوین عدالت ترمیمی در میانجی‌گری کیفری*، تهران: انتشارات دانشور.

غلامی، حسین (۱۳۹۸)، *عدالت ترمیمی*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

غلامی، حسین؛ سودانی سادری، بدر (۱۳۹۸)، «قلمروی میانجی‌گری کیفری در انواع جرایم در حقوق موضوعه‌ی ایران»، *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، شماره‌ی ۱۳، صص ۶۰-۳۳.

واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف...؛ نادری و دیگران | ۱۸۹ |

فرهادی، هاشم؛ شمس، احمد (۱۴۰۰)، «قضازدایی از طریق مراجع شبه قضایی (شورای حل اختلاف)»، *نشریه تعالی حقوق*، شماره ۶، صص ۸۳-۵۵.

فلیک، اووه (۱۳۸۸). *درآمدی بر تحقیق کیفی*، مترجم: هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
کامکار، نرگس (۱۳۹۴)، *عملکرد شورای حل اختلاف منطقه یک استان تهران در امور حقوقی با نگاه میدانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس، دانشکده علوم انسانی.
محمدپور، احمد (۱۳۹۲)، *روش تحقیق کیفی؛ ضد روش ۲*، جلد ۲، تهران: نشر جامعه‌شناسان.

مرادیان، پرویز؛ قاسمی، مسعود و وروایی، اکبر (۱۳۹۸)، «جلوه‌های عدالت ترمیمی در شورای حل اختلاف سیاست جنایی ایران (فرصت‌ها و چالش‌ها)»، *نشریه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، شماره ۷، از ۳۷۳ تا ۳۸۷.

نادری، حمید (۱۴۰۰)، *درآمدی بر مردمی شدن نظام قضایی با تمرکز بر قوه قضاییه اجتماعی*، تهران: پژوهشگاه قوه قضاییه.

نجفی ابرنآبادی، علی حسین؛ هاشم‌بیگی، حمید (۱۳۹۷)، *دانشنامه جرم‌شناسی*، تهران: انتشارات گنج دانش.

نخستین بازل، حمید (۱۳۹۸)، *جایگاه میانجی‌گری کیفی در شوراهای حل اختلاف با نگاه تطبیقی به حقوق فرانسه*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

ب. انگلیسی

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2). pp 77-101.
King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*. London: Sage.

Translated References into English

Abbasi, M. (2012). *New Horizons of Restorative Justice in Criminal Mediation*, Tehran: Daneshvar Publications. [In Persian]

- Abedi Ja'fari, H. (2011), Taslimi, M. S., Faghihi, A., & Sheikhzade, M. "Thematic analysis and thematic networks: a simple and efficient method for exploring patterns embedded in qualitative data municipalities". *Strategic management thought*, 5(2), pp 151-198. [In Persian]
- Burawoy, M. (2016). "On Public Sociology", translated by Nazanin Shahrokni, *Iranian Sociology Journal*, 1, pp 168-201. [In Persian]
- Daneshgar, S. M., & Broumandzadeh, M. (2016). "The study of criminal mediation role in resolving ethnic conflicts in Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Province", *Journal of Social Sciences*, 36, pp 368-345. [In Persian]
- Englebert, Ch. (2013). "Mediation between the victim and the criminal", translated by Mohammad Ali Ardabili, in: *Applied Police Research Center for the Prevention of Naja, Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention, Volume II, 1405-1408, Tehran: Mizan Publishing.* [In Persian]
- Gholami, Hossein (2016), *Penology*, first edition, Tehran, Mizan publishers. [In Persian]
- Gholami, H. (2018). *Restorative justice*, Tehran: Samt. [In Persian]
- Gholami, H., & Soudani Sadery, B. (2019). "The scope of penal mediation in various types of crimes in Iranian substantive law". *Journal of Criminal Law and Criminology*, 7(13), 33-60. [In Persian]
- Farhadi, H., & Shams, A. (2022). "Judiciary through the quasi-judicial authorities of the Judge of the Dispute Resolution Council". *Culmination of Law*, 7(4), pp 54-83. [In Persian]
- Flick, U. (2008). *An introduction to qualitative research*, translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Hosseinvand, M. (2014). *Criminal mediation in the light of restorative justice doctrines*, Tehran: Majd Publications. [In Persian]
- Jamadi, A., & Rostami, R. (2020). "Mediation in Criminal Proceedings in the Iranian Legal System; A Comparative Approach to Canadian Law". *Judgment*, 20(103). Pp 121-142. [In Persian]
- Kamkar, N. (2014). *The performance of the dispute resolution council of one district of Tehran province in legal affairs with a field perspective*, MA in private law, Islamic Azad University, Quds Branch, Faculty of Humanities. [In Persian]
- Mohammadpour, A. (2012) *Qualitative research methods; Anti-Rosh 2, Vol.2*, (Tehran: Sociologists Publishing. [In Persian]

- Moradian, P., Ghasemi, M., & Varvaei, A. (2019). "Manifestations of Restorative Justice in the Iranian Criminal Policy Dispute Resolution Council (Opportunities and Challenges)". *Political Sociology of Iran*, 2(3). pp 373-387. [In Persian]
- Naderi, H. (2022). *An introduction to the popularization of the judicial system with a focus on the social judiciary*, Tehran: Judiciary Research Institute. [In Persian]
- Najafi Abrandabadi, A.H. & Hashembeigi, H. (2017). *Criminology Encyclopedia*, Tehran: Ganj Danesh Publications. [In Persian]
- Nakhostin Bazel, H. (2018). *The position of criminal mediation in dispute resolution councils with a comparative view of French law*, master's thesis in criminal law and criminology, Shahid Beheshti University, School of Law. [In Persian]
- Ranjbar Noushri, M.A. (2018). *Evaluation of the restorative role of the Dispute Resolution Council in Iran's criminal law*, Master's thesis in criminal law and criminology, Tehran, Allameh Mohaddis Nouri University, School of Economics and Administrative Sciences. [In Persian]
- Ranjbar, A. (2012). *Alternative methods of dispute resolution in domestic law*, Tehran: Political Studies Office of Islamic Council Research Center. [In Persian]
- Razzaghi Mousavi, S. S. (2021) "Restorative justice is a new manifestation of peace and reconciliation; With an emphasis on criminal mediation", *Legal Studies Quarterly*, 15, pp 43-58. [In Persian]
- Salimizadeh, T. (2016) *The role of mediation institutions and dispute resolution councils in the forgiveness of the plaintiff and reconciliation of crimes*, MA in criminal law and criminology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, School of Law. [In Persian]
- Shahrokni, N.; Buravi, M. (2007) "In the Faculty of Social Sciences of Tehran University, from the low and high level of public sociology", *Ayin Magazine*, 16, pp 86-91. [In Persian]
- Sobhanipour, F. (2016). *Analysis of the mediation regulation in the light of the principles of restorative justice*, MA in criminal law and criminology, University of Tehran, Faculty of Law and Political Science. [In Persian]
- Zakai, S. (2002). "Theory and method in qualitative research". *Social sciences*, 9(17). pp 41-69. [In Persian]

Zehr, h. (2021). Little book of restorative justice, translated by hossein gholami, first edition, Tehran, majd publishers. [In Persian]

استناد به این مقاله: نادری، حمید؛ متین‌پارسا، محمد؛ پورمازار، محمد. (۱۴۰۲). واکاوی جایگاه میانجی‌گری در شوراهای حل اختلاف با رویکرد جامعه‌شناختی (از منظر اعضای شعب شوراهای تهران)، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۲(۴۵)، ۱۹۲-۱۵۳. doi: 10.22054/jclr.2024.75156.2608

Criminal Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

